

Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen.

1. Inleiding

De taken van wetenschapsfilosofie

·Wetenschapsfilosofie heeft twee taken:

–een normatieve taak: vaststellen wat de maatstaven van goede wetenschap zijn (bijvoorbeeld objectiviteit, controleerbaarheid) w.f. moet filosofisch adequaat zijn.

–een beschrijvende taak: beschrijft methoden of stijlen van redeneren die in de wetenschappelijke praktijk een rol spelen of hebben gespeeld; w.f. moet historisch adequaat zijn.

·Tussen deze taken bestaat een spanning: enerzijds moet wetenschapsfilosofie aangeven wat goede wetenschappen is, maar zij moet anderzijds open staan voor verschillende opvattingen over wat wetenschap is.

Traditioneel beeld van de wetenschap

·Wetenschap verkrijgt ware uitspraken door informatie te ontleen aan een zuivere bron (controleerbare en reproduceerbare zintuiglijke ervaring); die informatie te verwerken met onberispelijke middelen (logica, wiskunde, statistiek); die informatie te onderwerpen aan de toets van collegiale inspectie en kritiek; die informatie te verwerken tot algemene wetten.

·Wetenschappelijke kennis is waarde vrij: dat wil zeggen beperkt zich tot de feiten en doet geen morele uitspraken over de toepassing ervan

·In veel opzichten is het werk van de geesteswetenschappen niet in overeenstemming met dit beeld. In het traditionele beeld van wetenschap gaat het erom welke benadering de werkelijkheid het dichtst benadert: de betere benadering wint. In de geesteswetenschappen gaat het niet om welke theorie de werkelijkheid het dichtst benadert. Verschillende interpretaties kunnen naast elkaar bestaan en het onderwerp vanuit verschillende perspectieven belichten. Het gaat om interpretaties, maar dat betekent niet dat de geesteswetenschappen er maar op los fantaseren. Ook ten opzichte van de geesteswetenschap heeft w.f. een normatieve en een beschrijvende taak.

Wat is geesteswetenschap?

·De geesteswetenschappen hebben geen gemeenschappelijk *onderwerp*. Cultuur? Er is verschil tussen hoge en lage cultuur. Het is niet precies duidelijk wat het begrip cultuur inhoudt: letterlijke betekenis in de landbouw; bij Plato/Cicero overdrachtelijk gebruikt: een proces van geestelijke verfijning; sinds de Verlichting: een naam voor het geheel van gewoonten van een bepaalde groep mensen; tegenwoordig kan het bijna alles betekenen.

·De geesteswetenschappen hebben geen gemeenschappelijke *methode*. Taalkundigen werken op een heel andere manier dan historici.

·Gemeenschappelijk is het begrip ‘*geest*’, ofwel ‘*mens*’.

·Lange tijd waren er geen wetenschappen die de ‘geest’ of de ‘mens’ apart bestudeerden

–Aristoteles maakte een onderscheid tussen: theoretische kennis: kennis van onveranderlijke verschijnselen (metafysica, wiskunde); praktische kennis: kennis van het moreel verantwoord handelen (ethiek en politiek) en poëtische kennis: kennis van hoe je dingen moet maken van ambachtelijke kennis tot kunst. Daarnaast een aantal organon- of hulpvakken zoals logica, retorica. Wat wij als geesteswetenschappen opvatten zijn in alle drie categorieën te vinden:

filosofie en theologie behoren tot de theoretische, ethiek en rechten tot de praktische en literatuur, muziek tot de poëtische wetenschappen.

–In de middeleeuwen: de ‘artes liberales’: het ‘trivium’: grammatica, dialectica en retorica; en het ‘quadrivium’: muziek, wiskunde, meetkunde en astronomie. Ook hier geen afgebakende categorie ‘geesteswetenschap’.

·Rond 1800: een geesteswetenschappelijke revolutie: ontdekking van de ‘menselijke geest’. Dat wil zeggen er werd voor het eerst een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de mens en de natuur en tussen de mens en het bovennatuurlijke. De aanloop tot en de verdere verloop van die revolutie is het onderwerp van deze collegereeks.

2. Aristoteles en de klassieke empiristen

Over het onderscheid tussen materie en geest

·Voor ons is materie: gekenmerkt door omvang, (soortelijk)gewicht, plaats en hoeveelheid beweging. Geest, c.q. het onstoffelijke: bestaat uit ideeën; gevoel; het bovennatuurlijke; het verleden; de toekomst; voor ons bestaat het geestelijke in een andere sfeer dan het materiële. Wij zien een scheiding tussen materie en geest; we zouden verbaasd zijn als we God of een idee in de mensa tegenkwamen; vóór de 17de eeuw zag men geen scheiding; bijvoorbeeld de bijbel: God komt eten bij Abraham, Jacob worstelt met een engel. Er heeft sindsdien een *gestalt-switch* plaatsgevonden: men is met andere ogen gaan kijken naar de relatie tussen materie en geest.

·Geen scheiding tussen materie en geest houdt in: geestelijke indrukken maken deel uit van een gedeelde, publieke sfeer; er bestaat vanzelfsprekendheid over de aard van de geestelijke indrukken; discussie erover is onzinnig. Wel een scheiding tussen materie en geest houdt in: de geestelijke sfeer is privé, gesloten, maar subjectief; niet zeker of die geestelijke indrukken door anderen gedeeld worden. Geestelijke indrukken zijn niet vanzelfsprekend. Er is discussie nodig om de waarde van die indrukken te bepalen.

Aristoteles

·Aristoteles maakte geen onderscheid tussen materie en geest. Dit betekende:

–Enerzijds dat materie met geest verweven was. In zekere zin ging Aristoteles ervan uit dat dingen een eigen leven hadden. Hij verklaarde waarneming in termen van de vier oorzaken die *in de dingen zelf* aanwezig waren (materie; vorm; ontstaan; doel). Voorbeeld: een appel valt niet omdat die door de zwaartekracht wordt aangetrokken (mechanistische verklaring), maar omdat die zelf zijn natuurlijke rustpunt zoekt. Dit heet een teleologische opvatting van verklaring.

–Anderzijds dat geest met materie verweven was: Aristoteles beschouwde de mens als ‘microkosmos’; als beheerst door *dezelfde* wetten en principes als het universum: de ‘macrokosmos’. Consequentie: alledaagse waarnemingen en gezond verstand leverden zekere kennis. De materie had geen geheimen voor de geest. Aristoteles vertrouwde niet op wiskunde (wiskunde is een abstracte, geen alledaagse taal) en niet op experimenten (experiment is een kunstmatige, geen alledaagse waarneming). De taak van de wetenschap bestond uit de systematisering van de kennis die alledaagse waarneming en gezond verstand leverden.

·Voor de systematisering van alledaagse waarneming en gezond verstand ontwikkelde Aristoteles de syllogistische methode. *Inductie*: uitspraken die via een proces van generalisering worden afgeleid uit individuele waarnemingen. *Deductie*: ordening van

uitspraken zodat zij logisch uit elkaar volgen met het doel om de waarnemingen te verklaren.

alle M zijn P alle mensen zijn sterfelijk

alle S zijn M Socrates is een mens

☒ alle S zijn P Socrates is sterfelijk

·De premissen van een syllogisme moeten voldoen aan een aantal voorwaarden: zij moeten waar zijn; zij moeten axiomatisch zijn (dat wil zeggen niet volgen uit eerdere beweringen); zij moeten bekender zijn dan de conclusie; de gezegden P en M moeten wezenlijk, niet toevallig zijn (dat wil zeggen behoren tot één van de vier oorzaken van het onderwerp).

·Op deze manier ontstond een samenhangend geheel van kennis die niet makkelijk te vervangen was: het aristotelisch model bleef eeuwenlang bestaan. Er waren natuurlijk waarnemingen die niet met het aristotelische model strookten. Bijvoorbeeld: Aristoteles had gezegd dat de beweging van de hemellichamen perfect was, maar er waren duidelijke afwijkingen in de loop ervan. Ptolemaeus ontwikkelde daarom *instrumentalistische* modellen om die afwijkingen te verklaren, maar die modellen hadden geen pretentie *realistisch* (fysiek correct) te zijn.

Wetenschappelijke revolutie (klassiek empirisme)

·De voortrekkers van de wetenschappelijke revolutie in de 17de eeuw maakten een scherp onderscheid tussen de materiële wereld en de geestelijke wereld. Dit betekende:

–de materie is op geen enkele manier met de geest verweven. Een ding wordt uitsluitend gekarakteriseerd door kwantitatieve eigenschappen zoals omvang, gewicht, plaats en beweging (primaire kwaliteiten). Als verschijnselen met uitsluitend kwantificeerbare eigenschappen, kunnen dingen met behulp van wiskundige formules beschreven worden (Galilei: het boek van de natuur is geschreven in de taal van de wiskunde). Dingen kunnen niet meer verklaard worden door middel van hun kwalitatieve vorm, oorsprong en doel (secundaire kwaliteiten). Dit leidt tot *mathematisch-mechanistische* in plaats van teleologische verklaringen van de werkelijkheid.

–de geest is op geen enkele manier verbonden met de materie. De wereld van de geest sluit zich af van de werkelijkheid. De alledaagse waarnemingen en het gezond verstand worden onbetrouwbaar. De vraag hoe komt kennis van de buitenwereld in het hoofd van de mens werd problematisch (☹️→☺️). Als kennis over de werkelijkheid niet rechtstreeks door zintuiglijke ervaring en gezond verstand kan worden bevestigd, waardoor dan wel? Antwoord van de empirische wetenschap: zintuiglijke ervaring is misleidend, maar door systematisch te werk te gaan, kan de ervaring gezuiverd en vermeerderd worden. Dit leidt tot de ontwikkeling van de *experimentele-empiristische methode* (Bacon: je moet een leeuw aan zijn staart trekken om zijn ware aard te ontdekken): informatie ontleen aan een zuivere bron (zintuiglijke ervaring, experiment, maar ook de primaire bronnen); informatie verwerken met onberispelijke middelen (logica, wiskunde, statistiek) en op grond van waargenomen regelmatigheden wetten formuleren; theorieën onderwerpen aan collegiale inspectie en kritiek.

·Door het radicale onderscheid dat sinds de wetenschappelijke revolutie gemaakt wordt tussen materie en geest, komen het gekende object (de natuur) en het kennende subject (de mens) in filosofisch gescheiden kaders terecht: *het subject-object schema*.

·Het is belangrijk om op te merken dat de wetenschappelijke revolutie een scheiding in het domein van wetenschappelijk onderzoek voltrok. De ‘natuurwetenschappen’ gingen de natuur

bestuderen. Het boek van de geest was niet in de taal van de wiskunde geschreven. Deze scheiding voltrok zich ook op institutioneel vlak. Academies stelden zich ten doel de verwerving van experimentele wetenschappelijke kennis. Universiteiten bleven het domein van de traditionele wetenschappen: filosofie, retorica. In toenemende mate legde de academies een claim op het predikaat 'wetenschappelijk'. Pas in de 19e eeuw tonen de geesteswetenschappen zich bereid aan dit ideaal te voldoen, met name het empirisme.

- Aan het eind van de achttiende eeuw groeide het besef dat het standaardbeeld van de natuurwetenschap de toets van filosofische kritiek niet kon doorstaan.

David Hume

- David Hume trok de uiterste consequentie uit de kloof tussen geest en materie. Voor zijn analyse onderscheidde Hume twee soorten uitspraken:
 - analytische uitspraken die alleen 'in de geest' ontstaan en waar zijn op grond van definities; op grond van de betekenis van de woorden die er in voorkomen; $A=A$, vrijgezellen zijn getrouwd. Volgens Hume zijn analytische uitspraken noodzakelijk waar: ze drukken a priori kennis uit: kennis voorafgaand aan de waarneming.
 - synthetische uitspraken over de 'materie' die waar zijn op grond van feiten: deze stoel is blauw. Synthetische uitspraken drukken volgens Hume a posteriori kennis uit: kennis na waarneming.
- Volgens Hume waren synthetische uitspraken per definitie onbetrouwbaar. Je kunt zintuiglijke ervaring niet door een systematische werkwijze (experimenten) zuiveren:
 - inductieprobleem: je kunt niet uit eindige uitspraken tot een universele uitspraak komen; je kunt domweg niet een oneindig aantal waarnemingen doen.
 - probleem van causaliteit: causaliteit veronderstelt een noodzakelijke relatie tussen gebeurtenissen A en B. Ook hier speelde het inductieprobleem: je kunt domweg niet vaststellen dat B altijd op A volgt. Noodzakelijkheid is niet logisch dwingend
 - consistente waarnemingen zijn onmogelijk; we ontvangen elk moment talloze zintuiglijke prikkels die veranderlijk zijn; als onze kennis op die prikkels gebaseerd zou zijn, dan zouden we aan de waarneming van chaos bezwijken.
- Hume's conclusies waren zeer bedreigend voor de wetenschap. Zonder inductie, zonder causaliteit en zonder consistente waarneming werd het traditionele beeld van de natuurwetenschap ondermijnd. Hume's oplossing: zekere kennis over de werkelijkheid is een psychologische illusie; we doen alleen alsof we constante objecten en oorzaak en gevolg waarnemen; voorbeeld van kentheoretisch scepticisme.

Immanuel Kant

- Kant ging er net als Hume van uit dat zintuiglijke waarneming niet door het experiment gezuiverd kan worden, maar hij wilde Humes conclusie dat zekere kennis over de werkelijkheid daardoor onmogelijk is niet accepteren. Volgens hem was zekere kennis over de werkelijkheid wel mogelijk en hij onderzocht hoe zulke kennis mogelijk was. Hij deed dit door aan te tonen dat *synthetisch a priori* uitspraken (zekere uitspraken over de werkelijkheid voorafgaand aan de waarneming) mogelijk waren.
- Zekere kennis over de werkelijkheid is mogelijk door de structuur van de menselijke geest. Onze kennis is zoals die is omdat die vormgegeven wordt door aanschouwingsvormen en categorieën die in de geest zelf aanwezig zijn. Kant noemde ons aangeboren besef van *ruimte*,

tijd, kwantiteit, kwaliteit, relatie (oorzakelijkheid) en *modaliteit* (mogelijkheid, zijn, noodzaak). De geest registreert niet passief indrukken uit de buitenwereld, maar is zelf actief in het construeren van kennis. Dit wordt genoemd de *copernicaanse wending* van Kant: zoals Copernicus aantoonde dat de zon niet om de aarde, maar de aarde om de zon draait, toonde Kant aan dat menselijke kennis niet voortvloeit uit het ding, maar uit de geest. Ons kenvermogen speelt een actieve rol in de constructie van onze kennis van de werkelijkheid; kennis is niet een passieve registratie van ervaring. Eigenlijk zegt Kant dat onze geest een gereedschapskistje heeft waarmee kennis van de werkelijkheid in ons hoofd komt: niet ☞☺ maar ☞☺. Het betekent dat de geest *niet* de wereld van de dingen zelf (*Dinge an sich*) kent.

- De vormen en categorieën van de menselijke geest zijn niet empirisch vast te stellen. Zij zijn *transcendentiaal*. Het zijn geen *dingen* maar *voorwaarden* zonder welke kennis niet mogelijk is. Tezamen heten die vormen en categorieën het *transcendentiaal subject*.

- Menselijke kennis was volgens Kant niet subjectief, niet volkomen afhankelijk van de individuele geest. De vormen en categorieën waarmee de geest kennis construeerde, waren kenmerken van de menselijke geest als zodanig. Ieder mens beschikt over die vormen en categorieën. Het transcendentiaal subject was *universeel*.

- Volgens Kant waren synthetische a priori uitspraken (zekere kennis voorafgaand aan de waarneming) mogelijk op grond van het transcendentiaal subject.

- Ook in de ethiek: naar analogie van de copernicaanse wending: de menselijke geest heeft transcendentale, ethische regels die zijn gevoel in toom houden. Bijvoorbeeld: de gulden regel: behandel een ander zoals je zelf behandeld zou willen worden.

- Kants vertrouwen in de rede (zowel in de filosofie als de ethiek) maakt hem een belangrijke vertegenwoordiger van de Verlichting.

3. De 'linguistic turn': Wiener Kreis, Popper

Ontwikkelingen na Kant

- Kant ging er van uit dat er in de geest een stelsel van onbetwifelbare, a priori geldige uitspraken over de buitenwereld bestond dat voor altijd vast lag. Verandering in wetenschappelijke kennis was niet mogelijk. Aan het begin van de 20e eeuw bleek dat Kants synthetisch a priori uitspraken niet onbetwifelbaar waren. Einsteins relativiteitstheorie, de kwantummechanica en grote sociale en culturele revoluties trokken de veronderstelling dat kennis voor eeuwig vast staat in twijfel.

- Het probleem is nu niet langer een verklaring te zoeken voor de mogelijkheid van objectieve kennis, maar voor de verandering en verbetering van kennis. Dit probleem spitst zich toe op de vraag hoe wetenschappelijke van niet-wetenschappelijke uitspraken onderscheiden moeten worden, of hoe verouderde, slechte kennis van nieuwe, betere kennis onderscheiden moet worden, de vraag naar het *demarcatie criterium*.

- Hiermee verschuift de vraag van het proces van wetenschappelijke kennisverwerving zelf (= *context of discovery*), naar de vraag of en hoe een uitspraak (idee, uitspraak, hypothese, theorie) gerechtvaardigd is (= *context of justification*). Deze filosofische omwenteling wordt de *linguistic turn* genoemd: de aandacht is vooral gericht op het onderzoek van theoretische uitspraken over de werkelijkheid. Niet ☞☺, maar ☞☺.

- Voorbeeld: Friedrich Kekulé kwam door een droom (twee slangen die elkaar in de staart beten) tot een wetenschappelijk gerechtvaardigde oplossing voor de structuur van het

benzeenmolecuul; na de linguistic turn besteden we geen aandacht aan hoe de droom in Kekule's hoofd kwam, we onderzoeken alleen of zijn uitspraken daarna wetenschappelijk relevant (gerechtvaardigd) zijn.

Wiener Kreis

- Voor de leden van de Wiener Kreis was een uitspraak gerechtvaardigd (dat wil zeggen: 'wetenschappelijk') als die in de werkelijkheid *bruikbaar* was.
- Zij werden geïnspireerd door inzichten uit de logica. De logica leerde dat er een verschil kan zijn tussen uitspraken met een schijnbaar identieke grammaticale structuur: bijvoorbeeld tussen de zinnen: 'het Niets bestaat' en 'het collegedictaat bestaat'. Het verschil is dat de eerste uitspraak niet en de tweede wel betekenisvol is omdat de eerste niet en de tweede wel empirisch (dat wil zeggen door waarneming) verifieerbaar is.
- Op grond van inzichten uit de logica kwamen zij tot de conclusie dat de toets voor de bruikbaarheid van een uitspraak de empirische verificatie ervan was. Empirische verificatie is de reductie van een uitspraak tot een uitspraak over de waarneming (reductionisme). Uitspraken die niet tot een waarneming te reduceren zijn, zijn betekenisloos, pseudo-uitspraken, metafysische uitspraken, niet-wetenschappelijke uitspraken. Dit is het *verificatiecriterium van betekenis*.
- Het verificatiecriterium van betekenis bleek al snel te streng. De uitspraak 'alle eenden hebben een snavel' kan nooit geverifieerd worden. In plaats van het verificatiecriterium van betekenis kwam het zwakkere criterium van *confirmatie*. Dat is: de mate waarin een theorie door empirische waarnemingen ondersteund wordt. Een bruikbare theorie wordt niet door alle, maar wel door heel veel waarnemingen ondersteund.
- Belangrijke implicaties van het verificatiecriterium van betekenis:
 - Er zijn geen synthetisch a priori uitspraken. Er zijn geen uitspraken over de buitenwereld (*synthetische uitspraken*) die onafhankelijk van de waarneming waar zijn. Elke uitspraak over de buitenwereld moet empirisch geverifieerd worden. Alle uitspraken over de buitenwereld die gedaan worden vóór toetsing met het verificatiecriterium van betekenis zijn *analytisch*, dat wil zeggen 'verzinsels' (= strikt onderscheid tussen analytische en synthetische uitspraken).
 - Wetenschappelijke kenniscroei kan het gevolg zijn van: sterkere confirmatie van een theorie; of de keuze van nieuwe analytische uitspraken die bruikbaar zijn dan andere.
 - Elke betekenisvolle uitspraak moet gereduceerd kunnen worden tot een uitspraak over de directe waarneming (= reductionisme).
 - Realisme is betekenisloos: de uitspraak dat een theorie die met onze waarnemingen in overeenstemming is ook de wereld achter de waarnemingen beschrijft zoals die is, kan niet met weer andere empirische waarnemingen worden geverifieerd.
- Gevolgen van het verificatiecriterium van betekenis voor het onderzoeksprogramma van de Wiener Kreis:
 1. Het streven om uitspraken over waarneming in een universele, theorie-onafhankelijke taal uit te drukken. Als basis voor zo'n taal die alleen het *gegevene* uitdrukt, kunnen *feiten* of *ervaringen* dienen.
 - reductie van uitspraken tot uitspraken over zuivere feiten (= *fysicalisme*); probleem: er bestond tussen de verschillende takken van wetenschap geen overeenstemming over het karakter van een feit: een natuurkundig feit verschilde van een scheikundig feit en een

biologisch feit.

-- reductie van uitspraken tot uitspraken over zuivere ervaringen (= *fenomenalisme*);
probleem: ervaring is persoonlijk.

2. Het streven naar een *eenheidswetenschap*. Uit alle takken van wetenschap de harde kern van uitspraken over de waarneming destilleren en zuiveren van alle metafysische uitspraken. De leden van de Wiener Kreis zagen dit streven als onderdeel van hun project om het gewone volk te bevrijden uit de ban van theologische, nationalistische en kentheoretische drogredeneringen.

Karl Popper

· Ook Popper zocht niet naar een verklaring voor de mogelijkheid van objectieve kennis, maar naar een verklaring voor de verandering en verbetering van kennis. Ook hij keek naar de uitspraken van wetenschappers. In tegenstelling tot de leden van de Wiener Kreis, wordt het onderscheid tussen wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke uitspraken volgens hem niet bepaald door het zoeken naar de empirische fundering van uitspraken (= het verificatie- of confirmatiecriterium).

· Hij voerde twee argumenten aan tegen het verificatie- of confirmatiecriterium:

– Inductie is niet logisch dwingend. Een universele uitspraak kan nooit door empirische waarneming dwingend bevestigd worden, omdat die uitspraak altijd door een volgende waarneming weerlegd kan worden. De uitspraak ‘alle raven zijn zwart’ kan na jaren ineens weerlegd worden door de waarneming van één witte raaf. Popper noemde dit *Humes inzicht*, want Hume begreep dat inductie onmogelijk was.

– Er is geen reden om metafysische uitspraken af te wijzen als niet-wetenschappelijk. Ook niet-verifieerbare uitspraken kunnen dienen om wetenschappelijke kennis te vergroten. Alle kennis is in principe theoretisch (analytisch). Popper noemde dit *Kants inzicht*¹, want Kant begreep dat kennis door de geest geconstrueerd wordt.

· Poppers conclusie luidde dat wetenschappelijke kennis zich onderscheidt door *falsifieerbaarheid*. Echte wetenschap zoekt haar uitspraken zo te formuleren, dat zij gefalsificeerd kunnen worden. Daarentegen zijn pseudo-wetenschappelijke uitspraken zo geformuleerd dat zij niet weerlegd kunnen worden: heel algemeen of juist heel specifiek.

· Proces van falsificatie:

– Een wetenschapper doet een uitspraak, een hypothese

– Deze hypothese (bijvoorbeeld ‘Alle zwanen zijn wit’) wordt niet getoetst aan de observatie, maar aan theoretische uitspraken (*basiszinnen*); voorbeelden van basiszinnen: ‘er bestaat een witte zwaan’, ‘er bestaat een bruine zwaan’. Een basiszin die in logische tegenspraak met een theorie is (‘Er bestaat minstens één zwaan die niet wit is’), heet een *potentiële falsificator*.

– Wetenschappers *moeten* aangeven welke basiszinnen zij als potentiële falsificatoren aanvaarden, dat wil zeggen onder welke omstandigheden zij bereid zijn om hun theorie op te geven. Alleen dan is de uitspraak van de wetenschapper wetenschappelijk te noemen.

– Uitvoeren van een *cruciale test*: systematisch uitvoeren van een observatie of experiment om de geldigheid van de potentiële falsificator te testen.

– Indien de potentiële falsificator aanvaard wordt, is de theorie *gefalsificeerd*; indien niet, is de theorie *gecorroboereerd*.

¹ Leezenberg en De Vries spreken over ‘Humes probleem’ en ‘Kants probleem’.

–Indien de theorie gefalsificeerd wordt, kan die vervangen worden door een betere: falsificatie verklaart de verandering en verbetering van kennis.

·Opmerkingen:

1. Corroboratie is niet gelijk aan (empirische) confirmatie of verificatie. Ook een theorie met een hoge mate van corroboratie kan in de eerst volgende toetsing weerlegd worden.

Corroboratie zegt niets over het toekomstige succes van de theorie. Popper toont zich zo een *fallibilist*. Hij gaat uit van de fundamentele feilbaarheid van kennis – ook van de schijnbaar meest zekere kennis.

2. Falsificatie is deductief. De weerlegging wordt niet afgeleid uit een waarneming (= inductief), maar volgt logisch dwingend (= deductief) uit het aanvaarden van de basiszin.

3. Het opstellen van een basiszin is een kwestie van een beslissing. We spreken af dat die en die gebeurtenissen een theorie zullen weerleggen.

4. Zo'n conventionalistische positie dreigt elke theorie immuun te maken tegen falsificatie. Popper geeft dit toe, maar stelt dat wetenschappers bij het aangeven van basiszinnen integer moeten zijn en conventionalistische trucs moeten vermijden: basiszinnen moeten zo algemeen mogelijk zijn ('er bestaat een gekleurde zwaan' niet 'er bestaat een lila zwaan'); basiszinnen mogen niet achteraf geherinterpreteerd worden.

5. Strikt genomen is het volgens Popper niet mogelijk om uit een aantal theorieën de beste te kiezen. Toch gaf hij twee aanwijzingen om een bepaalde theorie de voorkeur te geven boven een andere:

–De theorie met een hogere corroboratiegraad verdient de voorkeur boven een theorie met een lagere.

–De theorie met een grotere empirische inhoud verdient de voorkeur boven een theorie met een kleinere. De empirische inhoud van een theorie is groter naarmate de klasse van potentiële falsificatoren groter is. Van de twee theorieën 'alle zwanen zijn wit' en 'alle zwanen hebben een lichte kleur' heeft de eerste theorie een grotere empirische inhoud omdat die allerlei potentiële falsificatoren heeft zoals 'er bestaat een gele zwaan', 'er bestaat een beige zwaan', 'er bestaat een oranje zwaan', 'er bestaat een licht blauwe zwaan', die de andere theorie niet heeft.

6) Let op het verschil in houding ten opzichte van wetenschap tussen de logisch-empiristen en Popper. Volgens de logisch-empiristen was wetenschap het zoeken naar empirische bevestiging van bestaande kennis met het doel universele of objectieve waarheid te ontdekken. Volgens Popper leidde verificatie slechts tot bevestiging van bestaande kennis; de logisch-empiristen vergaten dat kennis ergens moet beginnen met een gedurfde, nieuwe hypothese die niet op empirische waarneming steunt. Volgens hem was wetenschap een methode om zulke hypothesen te formuleren en te testen.

Verklaren

Logische structuur van verklaringen (covering law-model, CLM)

explanans	(1)	$x(c_1, c_2, c_3, \dots) \rightarrow e$	T	algemene uitspraak
	(2)	$x(c_1, c_2, c_3, \dots)$	IC	bijzondere uitspraak (oorzaak)
explanandum	(3)	xe	E	conclusie (gevolg, effect)

In woorden :

- (1) voor alle x geldt, dat als zij de eigenschappen 'c₁, c₂, c₃, ...' hebben, dat zij dan ook de eigenschap 'E' zullen hebben
- (2) deze x heeft inderdaad de eigenschappen 'c₁, c₂, c₃, ...'
- (3) daaruit volgt dat x ook de eigenschap 'E' zal hebben

·verklaren is het inbedden van de *explanandum* (het effect) in de *explanans* (een algemene uitspraak en een oorzaak). Er zijn twee varianten van het CLM

1) Verklaren volgens de logisch-empiristen (deductief-nomologisch variant van CLM)

toetsen aan observatie (inductie, confirmatie)	(1)	$x(c_1, c_2, c_3, \dots) \rightarrow e$	=wet
	(2)	$x(c_1, c_2, c_3, \dots)$	
	(3)		xe

·door toetsing aan een observatie (inductie, confirmatie) heeft voorspelling van een gebeurtenis in de toekomst dezelfde status als verklaren van een gebeurtenis in het verleden.
·zulke verklaringen zijn ook in de geesteswetenschap mogelijk. Voorbeeld:

- (1) Voor alle volken geldt, dat als hun verwachtingen op economisch herstel niet bewaarheid worden, zij in opstand komen
- (2) De verwachtingen van de Duitse bevolking in 1848 op economisch herstel werden niet bewaarheid
- (3) De Duitse bevolking kwam in 1848 in opstand

2) Verklaren volgens Popper (hypothetisch-deductief variant van CLM)

toetsen aan basiszin (corroboratie)	(1)	$x(c_1, c_2, c_3, \dots) \rightarrow e$	=hypothese
	(2)	$x(c_1, c_2, c_3, \dots)$	
	(3)		xe

·door toetsing aan de basiszin is voorspellen van een gebeurtenis in de toekomst principieel onmogelijk: een basiszin kan elk moment aanvaard worden en zo de algemene uitspraak weerleggen.

·zeker in de geschiedenis zijn voorspellingen op grond van algemene wetten niet mogelijk. Popper verwerpt het *historicisme*, ofwel het geloof dat de geschiedenis volgens vaste wetten verloopt en derhalve te voorspellen valt (let op verschil met *historisme*).

·wat wel kan is de causale samenhang onderzoeken zolang de basiszin niet aanvaard wordt: in de woorden van Popper, de *logica van de situatie*. In de geschiedenis bijvoorbeeld een model

maken van wat in een specifieke cultuur en gegeven kennistoestand rationeel handelen inhoudt en op grond daarvan gebeurtenissen in dat tijdperk verklaren.

4. De historisering van het wetenschapsbeeld

Duhem, Quine

· Popper heeft op grond van de inzichten van Hume en Kant aangetoond dat de logica van empirische verificatie niet dwingend is; Duhem en Quine hebben aangetoond dat de logica van falsificatie niet dwingend is.

· Duhem toonde aan dat een één op één relatie tussen een waarneming en een theorie niet mogelijk was. Een schijnbare tegenstrijdigheid tussen een waarneming en een theorie kan behalve aan een foute theorie, ook liggen aan een fout in de instrumenten of aan de verwerking van de informatie. Dit betekent dat de logica van verificatie, noch van falsificatie dwingend is. We kunnen volgens Duhem alleen *afspreken* waar we de fout zullen lokaliseren. Als de rol van *conventies* toeneemt, dan dreigt wetenschappelijke kennis haar anker in de feiten volledig te verliezen en te verworden tot niet meer dan een complex geheel van afspraken.

· Quine gaf een filosofische argumentatie voor de bevindingen van Duhem.

1. Het is niet mogelijk om synthetische uitspraken restloos van analytische te onderscheiden met het doel om ze te testen. Er zijn enerzijds geen zuiver analytische uitspraken. Een uitspraak (hoe analytisch ook, bijvoorbeeld een lexicografische definitie) *hangt altijd samen met* een waarneming of ervaring van de buitenwereld (synthetische uitspraak). Voorbeeld: de analytische uitspraak ‘alle ongetrouwden zijn vrijgezel’ is in onze ervaring dubieus. Er zijn anderzijds geen zuiver synthetische uitspraken. Een uitspraak (hoe synthetisch ook, bijvoorbeeld over een zintuiglijke waarneming) *hangt altijd samen met* een theoretische veronderstelling (analytische uitspraak). Voorbeeld: in het Engels is de uitspraak ‘Jim is a bachelor’ afhankelijk van de analytische uitleg van ‘bachelor’. Analytische en synthetische uitspraken zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

2. Dit betekende volgens Quine dat uitspraken (hoe synthetisch ook) hun betekenis niet ontleen aan correspondentie met de ‘harde’ werkelijkheid (een theorie is *onderbepaald* door de empirische waarneming), maar aan het geheel van de theorie (er is sprake van *betekenisholisme*). Er is dus geen sprake meer van theorieonafhankelijke feiten (in geval van verificatie) of uitspraken (in geval van falsificatie) waar een theorie restloos aan kan worden getoetst. Een theorie creëert in belangrijke mate de werkelijkheid (*ontologie*) die zij beschrijft.

· Consequenties: Enerzijds kan dezelfde waarneming tegenstrijdige theorieën empirisch bevestigen. Voorbeeld: de waarneming ‘zij gaat met een ander’ kan de uitspraak ‘zij houdt niet van hem’ bevestigen binnen het theoretische kader van een monogame cultuur; de waarneming ‘zij gaat met een ander’ kan de uitspraak ‘zij houdt van hem’ bevestigen binnen het theoretische kader van een polygame cultuur. Anderzijds kan een theorie altijd worden aangepast om twee schijnbaar tegenstrijdige waarnemingen te verklaren. Voorbeeld: in het licht van de schijnbaar tegenstrijdige waarnemingen (1) ‘ze gaat met hem’ en (2) ‘ze gaat met een ander’ kan de theorie ‘zij houdt van hem’ staande worden gehouden binnen het theoretische kader van een polygame cultuur.

Kuhn

·Kuhn werkte uit wat de ideeën van Duhem en Quine – er is geen eenduidige verificatie of falsificatie van uitspraken; uitspraken ontleen hun betekenis niet aan de ‘harde feiten’, maar aan het geheel van de theorie – in de geschiedenis en de wetenschappelijke praktijk betekenen.

1. Dat er geen verificatie of falsificatie van uitspraken mogelijk is, betekent dat lineaire, progressieve groei van kennis (*presentisme* of *Whig history*) onmogelijk is. Volgens Kuhn wordt de geschiedenis van de wetenschap gekenmerkt door perioden van *normale wetenschap* gescheiden door *revoluties*. In een periode van normale wetenschap heerst een *paradigma* (tekstboekvoorbeeld van wetenschap; breder: een conceptueel kader). Normale wetenschap kenmerkt zich niet door pogingen om enig theorie te weerleggen, maar juist door pogingen om problemen (*anomalieën, puzzels*) op te lossen. Als de anomalieën langdurig onoplosbaar blijven, ontstaat er een gevoel van crisis. Er is iets mis met het oude paradigma. Er volgt een wetenschappelijke revolutie. Veel van wat voorheen als ‘wetenschap’ werd beschouwd, wordt afgeschaft. Een nieuw paradigma krijgt gestalte: formulering van nieuwe standaarden, normen en begrippen.

2. Dat uitspraken hun betekenis niet aan ‘de’ werkelijkheid ontleen, maar aan het geheel van de theorie, betekent dat paradigma’s *incommensurabel* zijn. Er bestaat geen neutrale, objectieve manier om van twee paradigma’s de ‘beste’ te kiezen. Standaarden voor wat goede wetenschap is, wat legitieme kennis vormt en zelfs wat termen betekenen kunnen nooit onafhankelijk van de één of andere theorie (c.q. paradigma) toegepast worden. Voorbeeld 1: in het paradigma waarin Ptolemaeus werkte, gold de overeenstemming van de theorie met de waarneming als maatstaf van goede wetenschap; in het paradigma waarin Copernicus werkte, gold eenvoud van de theorie als maatstaf van goede wetenschap. Voorbeeld 2: in het paradigma van Ptolemaeus heeft de term ‘planeet’ (hemellichaam dat om de aarde draait, dus ook de zon) een andere betekenis dan in het paradigma van Copernicus (hemellichaam dat om de zon draait, dus ook de aarde).

·Gevolgen voor Kuhns onderzoeksprogramma

1. Hij onderzoekt de ‘context of discovery’ (volgens hem is kennis van de werkelijkheid immers veranderlijk), noch de ‘context of justification’ (volgens hem is er immers geen neutraal demarcatiecriterium tussen goede en slechte wetenschap). Hij onderzoekt geen kant en klare wetenschap, maar wetenschap in actie, de antropologie van wetenschap: hoe een gemeenschap van wetenschappers feitelijk leeft en werkt. Er vindt een verschuiving plaats van een internalistische verklaring voor wetenschappelijke ontwikkeling: een verklaring vanuit de manier waarop ideeën in elkaar grijpen en uit elkaar volgen; naar een externalistische verklaring voor wetenschappelijke ontwikkeling: een verklaring vanuit de manier waarop andere (sociale, economische, politieke, culturele) factoren wetenschappelijke ideeën beïnvloeden. Voorbeeld: sociale factoren: emancipatie van handwerkers en kunstenaars: verzwakt het vooroordeel tegen handwerk – er komt in de wetenschap meer ruimte voor het experiment; grotere bereidheid om in groepen samen te werken. Elke wetenschappelijke benadering is eigen aan en gevormd door het tijdperk waarin het voorkomt.

2. De sociale wetenschappen en de geesteswetenschappen hebben geen paradigma’s in de zin van een consensus over methoden, standaarden enzovoorts. Zij verkeren nog in een *preparadigmatisch* stadium.

·Bezwaren tegen de wetenschapsfilosofie van Kuhn

1. Het is elitair: een paradigma wordt bepaald door de wetenschappelijke elite. Maar Kuhn zegt een paradigma is niet een bewuste creatie van een groep wetenschappers, maar een structureel gegeven.
2. Het is irrationeel: de keuze tussen twee paradigma's hangt af van irrationele factoren zoals overredingskracht en groepsdwang in plaats van redelijke argumenten. Maar Kuhn zegt alleen dat er geen logisch dwingende redenen voor de keuze tussen paradigma's zijn, niet dat er geen heel goede redenen zijn, bijvoorbeeld: nauwkeurigheid, interne consistentie, breedheid, helderheid en duidelijkheid.
3. Het is relativistisch: waarheid is niet objectief, onafhankelijk van een paradigma, vast te stellen. Maar volgens Kuhn bestaat er wel een objectieve werkelijkheid, we kunnen er alleen geen uniek correcte beschrijving van geven.
4. Het is pessimistisch: het geeft de idee van wetenschappelijke vooruitgang op. Maar volgens Kuhn is er binnen een paradigma wel vooruitgang mogelijk, namelijk het steeds beter oplossen van puzzels. Hij sluit niet uit dat een paradigma heel lang kan bestaan.

Lakatos

·Lakatos gaf toe dat uitspraken altijd door een theoretische context bepaald werden, maar deed een poging om Poppers logica van falsificatie en de idee van lineaire groei van wetenschap te redden:

1. Wetenschappers werken in het kader van onderzoeksprogramma's, ketens van samenhangende theorieën. Een onderzoeksprogramma bestaat uit een aantal uitspraken die niet gefalsificeerd mogen worden (*harde kern* – opgebouwd met behulp van de *negatieve heuristiek*) en een aantal uitspraken die wel gefalsificeerd mogen worden (*beschermende gordel* – opgebouwd met behulp van de *positieve heuristiek*). Hij creëerde zo een kader waarbinnen theorieën wél aan afzonderlijke uitspraken getoetst konden worden, met andere woorden, waarbinnen de logica van falsificatie wél dwingend was.
2. Hij ontwikkelde een criterium om tussen twee onderzoeksprogramma's te kiezen. Zijn criterium is de productie van nieuwe informatie. Een programma is *theoretisch progressief* als elke nieuwe theorie voortgebracht door het onderzoeksprogramma meer voorspellingen doet dan haar voorgangers; een programma is *empirisch progressief* als voorspellingen door steeds nieuwe waarnemingen worden bevestigd. Een degenererend programma stuit op steeds meer theoretische en empirische problemen en moet op een gegeven moment opzij gezet worden.

Michel Foucault

·De geesteswetenschappen ontstonden aan het begin van de 19de eeuw. Volgens Kuhn zou de opkomst van een nieuw paradigma ook de opkomst van een nieuw object van onderzoek moeten inhouden. Een theorie creëert haar eigen werkelijkheid. In dit geval de 'mens', de 'geest' als onderwerp van onderzoek.

·Foucault beschrijft de opkomst van de mens als object van onderzoek

·Net als Kant, benadrukte Foucault dat kennis rust op diepliggende 'a priori voorwaarden' die kennis mogelijk maken (transcendentiaal zijn). Volgens Kant zijn die voorwaarden universeel en onveranderlijk, volgens Foucault zijn zij in de tijd veranderlijk: elke periode heeft zijn eigen 'a priori voorwaarden'. Hij spreekt over een *historisch a priori* of een *épistémè*.

·Épistémè is ongeveer vergelijkbaar met Kuhns paradigma – alleen is de eerste breder (niet beperkt tot één wetenschap, maar omvat het hele leven en denken van een tijdperk) en langduriger.

·Foucault noemde zijn onderzoek naar de dieptestructuren van kennis de *archeologie van wetenschappelijke kennis*.

·Volgens Foucault had elk tijdperk een verschillende opvatting over de orde van dingen. Een orde is niet vanzelfsprekend. Foucault verwees naar een fictief voorbeeld van Borges hoe een Chinese encyclopedie de dieren indeelde: dieren die van de keizer zijn; die gebalsemd zijn; die tam zijn; die speenvarkens zijn; die sirenen zijn; die fabelachtig zijn; die loslopende honden zijn; die in deze indeling opgenomen zijn; die razend zijn; die ontelbaar zijn; die met een fijn penseel getekend zijn; etcetera; die net een kruik gebroken hebben; die van veraf op vliegen lijken. Elk tijdperk had zijn eigen opvatting van orde. Die opvatting wordt uitgedrukt in taal en taal is gebaseerd op tekens die naar dingen verwijzen. Om de aard van kennis en de notie van orde in een bepaald tijdperk te reconstrueren, begint Foucault zijn archeologie met een onderzoek naar de tekens die gehanteerd werden en werkt vandaar terug naar de opvatting over orde.

·Foucault onderscheidde vier verschillende épistémès:

1. Het *épistémè van de Renaissance* tot 1650

·Het teken werd opgevat als een natuurlijke gelijkenis; het was aanwezig in en verweven met de wereld. Voorbeeld: het zaad van monnikskap lijkt op een oog en geneest oogziekten; lot van mensen hangt samen met de stand van de hemellichamen.

·Orde was gebaseerd op overeenkomst.

·Consequenties

–Belang van verklaring: kennis streeft er naar systemen op grond van overeenkomsten met elkaar in verband te brengen.

–Het systeem van overeenkomsten is eindeloos en dus is kennis nooit definitief.

–Er is geen fundamenteel onderscheid tussen magie, schriftelijke autoriteiten en wetenschap. Het geschreven woord is zelf een natuurlijk teken en vertegenwoordigt in die hoedanigheid betrouwbare kennis.

–Een positieve rol voor de waanzin: vinden of ‘zien’ van overeenkomsten door extase: lof der zotheid; of het leveren van kritiek: de functie van de nar. Straf is het uitvoeren van de misdaad op het lichaam van de dader.

·Overgangsfiguur: Cervantes, Don Quixote. Hij ziet in de werkelijkheid gelijkenissen met de tekst van de ridderromans die hij leest, maar het zijn (al) bedrieglijke gelijkenissen. Als lezer weet je dat Don Quixote tegen molens vecht. In het tweede deel wordt Don Quixote herkend als literair figuur. De gelijkenis tussen teken en werkelijkheid wordt verbroken. De juiste indeling van fenomenen wordt belangrijk (een molen lijkt reusachtig, maar is geen reus).

2. Het *klassieke épistémè* tot 1800

·Het teken is een symbool, representatie, mentale afbeelding van de buiten-mentale werkelijkheid; het staat voor iets zonder dat er sprake is van een natuurlijke overeenkomst. Het teken verplaatst zich naar de geest van de mens en is een constructie.

·Orde is gebaseerd op het benoemen van de verschillen tussen de dingen (op *taxonomieën*). Dingen krijgen hun identiteit door systematisch te wijzen op hun verschillen. Voorbeelden: tabellen, encyclopedieën, landkaarten, xylotheken en rariteitenkabinetten.

·Consequenties

- Magie en schriftelijke autoriteiten afgewezen. Alleen ooggetuigenverslagen zijn betrouwbaar.
- Analyse in plaats van herkenning van een (verborgen of geheime) overeenkomst.
- Het is in principe mogelijk om alle verschillen op te sommen: kennis is definitief.
- Kritiek (hoe goed representeert een teken een ding) in plaats van verklaring.
- Waanzinnigen en criminelen laten zich niet systematisch indelen. Zij worden uit de samenleving verwijderd en opgesloten in inrichtingen.
- Overgangsfiguur: De Sade, Juliette en Justine. Zij breken met de idee van een natuurlijke overeenkomst: Justine heeft een erotisch uiterlijk, maar staat voor deugdzaamheid. Haar deugdzaamheid wordt niet beloond. Voor haar loopt het slecht af. Juliette heeft een gewoon uiterlijk, maar staat voor immoraliteit. Ondeugd wordt niet gestraft. Voor haar loopt het goed af. De Sade's werk is een classificatie van allerlei vormen van seksualiteit. Maar in de vorm van pornografie wijst het werk op de werkelijke wereld van het verlangen. Het boek van De Sade breekt met representatie en wijst op een onderliggende wereld.

3. Het *moderne épistémè* tot 1960

- In het moderne *épistémè* is een teken niet meer een vanzelfsprekende representatie van een ding. Representatie (kennis) is slechts een momentopname, het wordt opgevat als resultaat, product van iets anders, iets wat dieper ligt. Orde is het aangeven van onderliggende processen. Representaties kunnen het product zijn van:
 - a) de geschiedenis. Bijvoorbeeld: in de dimensie van het leven verschuift de belangstelling van de studie van de classificatie van soorten (Linnaeus, representatie) naar de studie van evolutie (Darwin, proces); in de dimensie van arbeid verschuift de belangstelling van de studie van de waarde van geld (representatie) naar economische processen (conjunctuurcycli); in de dimensie van de taal verschuift de belangstelling van de studie van de universele grammatica naar de studie van de historische ontwikkeling van talen.
 - b) de menselijke geest. Ontdekking van de 'mens' als actief subject van kennis en representatie. Opkomst van de geesteswetenschappen: mensen willen leren hoe zij kennis produceren. Bijvoorbeeld in de filosofie van Kant: het is de geest die vorm geeft aan kennis; in de dimensie van het leven opkomt van de psychologie; in de dimensie van arbeid opkomt van de sociologie; in de dimensie van de taal opkomt van de studie van literatuur en mythen.
- Consequenties voor kennis
 - Fragmentatie van kennis. Kennis is niet meer gebaseerd op een universeel systeem van overeenkomsten en verschillen.
 - Belang van interpretatie: niets is meer 'wat het lijkt', alles moet worden herleid tot 'waar het op rust'.
 - Abstractie en estheticisme in de kunst: teken is niet meer een eenduidige representatie van een ding; kunst kan in het teken zijn eigen regels uitdrukken.
 - Probleem dat de mens als subject van kennis, in de geesteswetenschap ook object van kennis wordt.
 - Kennis van de mens als object leidt tot mogelijkheid de mens te onderdrukken. Waanzin en criminaliteit opgevat als het resultaat van processen die gemanipuleerd kunnen worden, als ziekten, die genezen kunnen worden. In klassieke tijd was een gevangenis een inrichting om randfiguren op te vangen, later werd het een inrichting om mensen te verbeteren – dat laatste is veel ingrijpender.

·Overgangsfiguur: Nietzsche. De dood van God (= de mens als actieve entiteit die ordent, het onderliggende) en het belang van macht.

4. Het *postmoderne épistémè* vanaf 1960:

·Het teken is een discours, een geheel van samenhangende uitspraken.

·Orde opgevat als structuur gebaseerd op macht. De mens verdwijnt weer als onderwerp van onderzoek. Voorbeeld: psychoanalyse: de mens is zelf gevormd door diepe, onbewuste structuren; Foucaults archeologie.

5. Achtergronden van de opkomst van de geesteswetenschap

Rond 1800 voltrok zich een geesteswetenschappelijke revolutie: er was sprake van een relatief snelle en radicale omslag naar een heel nieuw stel van wetenschappen met eigen onderzoeksobjecten en methoden. Foucault dacht dat het niet mogelijk was om de oorzaken van zo'n epistemische breuk aan te wijzen. Toch zijn er een aantal factoren aan te wijzen die het ontstaan van de geesteswetenschappen mogelijk hebben gemaakt.

Filosofische, internalistische achtergronden

1. De *subject-object scheiding* van Kant.

Met Kants onderbouwing van de subject-object scheiding door het transcendentaal subject ontstond de notie van kennis als constructie van de geest. Hoewel Kant er nog van uitging dat alle mensen altijd en overal op grond van een gedeeld transcendentaal subject op dezelfde manier kennis maakten, groeide het besef van de subjectiviteit van mensen, dat wil zeggen van hun wilsvrijheid, veranderlijkheid, onvolmaaktheid en individuele eigenaardigheden.

2. Hegels notie van *Geist*.

Waar Kant het transcendentale subject als voorwaarde voor (immateriële) kennis zag, zag Hegel *Geist* als voorwaarde voor de verzelfstandigde (materiële) producten van de mens zoals de filosofie, de kunst, de religie en de verschillende samenlevingsvormen. Volgens Hegel had elk volk een eigen unieke 'Geist'. Zo groeide het besef van een categorie van verschijnselen dat als product van mensen (een volk) los stond van de natuur.

3. De notie van *historiciteit*.

Tot ongeveer 1800 werd de geschiedenis opgevat als de manifestatie van een onveranderlijke menselijke natuur. Overal en altijd reageerden mensen op dezelfde wijze. Er waren geen grote verschillen. In plaats van verandering heerste er een statisch beeld van de schepping: alles, van de levenloze materie, de dieren, de mens, de kosmos tot God, stond in een hiërarchisch verband. De notie van historiciteit drukt het besef van de geesteswetenschappen uit dat al wat menselijk is, eenmalig en veranderlijk is.

Cultuurhistorische achtergrond van de opkomst van de geesteswetenschappen

1. *Contraverlichting*

·In algemene cultuurhistorische zin hangt het ontstaan van de geesteswetenschappen samen met een intellectuele en politieke reactie op de verlichting: de contraverlichting (Romantiek). In de verlichting dacht men dat de natuur, de geschiedenis en de mens maakbaar waren: deze gedachte kwam voort uit een geloof in algemene, universele wetten (wetten die altijd en overal geldig waren). Als je eenmaal de wetten kende, kon je volgens een bepaalde wet handelen om een gewenst resultaat te bereiken. Vanuit deze gedachte probeerde men in de Franse Revolutie en de Industriële Revolutie de samenleving te verbeteren. Maar: de

geschiedenis toonde aan dat het handelen volgens algemene wetten niet tot het gewenste resultaat leidde; integendeel: het leidde tot anarchie, oorlog en uiteindelijk de nederlaag van het trotse Frankrijk, sociale ellende, vervuiling enzovoorts. Afwijzing van universalisme en een keuze voor particularisme. De mens, de geschiedenis van de mens en het streven naar verbetering van de menselijke levensomstandigheden kon niet op een natuurwetenschappelijk manier worden benaderd.

·Zo werd de opkomst bevorderd van de geesteswetenschap als terrein van onderzoek naar het unieke, het individuele, het irrationele.

2. *Nationalisme*

·De idee dat een volk zich als culturele eenheid in een eigen staat moest verwerklijken. Aandacht voor de eigen cultuur, met name de nationale cultuur, als een uniek, onvergelykbaar verschijnsel. Cultuur werd niet meer opgevat als een persoonlijke ontwikkeling (individueel cultuurbegrip), maar als een toestand, een geheel van levens- en denkwijzen (sociaal cultuurbegrip) van een bepaald volk.

·Er ontstond belangstelling voor en onderzoek naar de oude tradities. Dit stimuleerde de geesteswetenschappen.

3. *Kolonialisme*

·Aanvankelijk kregen de geesteswetenschappen de taak om het kolonialisme te legitimeren. De idee dat volken hogere of lagere uitdrukking van 'Geist' waren werd gebruikt om te argumenteren dat sommige volken verder gevorderd waren dan andere en het recht of de plicht hadden andere, minder ontwikkelde volken te 'beschaven', de zogenaamde 'mission civilisatrice', of zelfs uit te buiten. Later kregen de geesteswetenschappen belangstelling voor de eigenheid van de gekolonialiseerde volken: opkomst van de oriëntalistiek.

Institutionele achtergronden van de opkomst van de geesteswetenschappen

1. *Het Bildungsideaal*

·Na de verwoesting van de napoleontische oorlogen ontstond de noodzaak om een sterke Duitse staat op te bouwen. Wilhelm von Humboldt kreeg daarbij de taak om het onderwijs te hervormen. *Bildung* werd het ideaal van de nieuwe Von Humboldt universiteit.

·Kenmerken van het *Bildungsideaal*.

a) Een politiek programma verbonden met de contraverlichting. *Bildung* verwierp het revolutionaire universalisme van de verlichting en richtte zich op de ontwikkeling van de natie.

b) Een humanistisch ideaal: algemene ontplooiing van alle menselijke vermogens, niet alleen van feitenkennis, maar ook het vermogen tot morele en esthetische oordelen.

·Het humanistisch ideaal was niet in strijd met het politieke ideaal. Von Humboldt ging ervan uit dat alleen mensen met een zelfstandig oordeelsvermogen goede staatsburgers konden zijn.

·Consequenties van het *Bildungsideaal* voor de inhoud en organisatie van de wetenschap.

–De nadruk op algemene ontplooiing hield in dat de objectieve wetenschap moest worden aangevuld met subjectieve vakken.

–De nadruk op algemene ontplooiing betekende dat de opleiding algemeen, niet specialistisch moest zijn.

–De nadruk op de ontwikkeling van het oordeelsvermogen leidde tot academische vrijheid van de universiteit om haar eigen beleid te bepalen, van de docenten om te onderzoeken en te onderwijzen wat ze wilden en van studenten om te volgen wat ze wilden.

–Eenheid van onderwijs en onderzoek. Humboldt vatte kennis niet meer op als het domweg leren van dode, bekende stof, maar als het resultaat van een voortdurend dialoog tussen studenten en docenten over problemen in het wetenschappelijk onderzoek. Kennis is niet objectief gegeven, maar het resultaat van een organisch, creatief proces.

–De eenheid van onderwijs en onderzoek leidde tot opheffing van het onderscheid tussen universiteiten (opleidingsinstituten) en academies (onderzoeksinstituten).

–Alle terreinen van onderzoek stonden in dienst van de natie. Bijvoorbeeld: de Duitse cultuur werd opgevat als de vervolmaking van de klassieke erfenis; de Duitse taal als vervolmaking van het Indogermaans, de taal van het oorspronkelijke ‘Herrenvolk’, de Ariërs; de nationale geschiedenis als onderwerp van geschiedschrijving.

·Deze consequenties van het *Bildungsideaal* werden belangrijke kenmerken van de geesteswetenschap zoals wij die nu nog bedrijven.

2. Opkomst van de natuurwetenschappen

De traditionele universiteit kende vier faculteiten: filosofie, theologie, recht en medicijnen. Na de afscheiding van de natuurwetenschappen uit de filosofiefaculteit, zochten de vakken die overbleven, de later geesteswetenschappen, naar een rechtvaardiging van hun bestaan en een eigen methode.

Opkomst van de sociologie

Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw namen de problemen van de snelle modernisering toe.

–In Duitsland ging men zich steeds feller afzetten tegen de universele idealen van de verlichting als oplossing voor die problemen. Duitse intellectuelen legden de nadruk op de waarde van de traditionele samenleving (*Gemeinschaft*) ten opzichte van de anonieme, bedreigende, moderne maatschappij (*Gesellschaft*); op *Bildung* ten opzichte van *Aufklärung*; en op *Kultur* – opgevat als authentiek, uniek, diep, typisch Duits – ten opzichte van *Zivilisation* – opgevat als hypocrietisch, universeel, oppervlakkig en westers.

–In de westerse landen was het vertrouwen in de ideeën van de verlichting nog altijd groter dan in Duitsland. Dit is zichtbaar in de opkomst van de sociologie, een nieuwe faculteit tussen de natuurwetenschap en de geesteswetenschap. Sociologen bestudeerden mensen als onderdeel van een samenleving, een functioneel systeem met een eigen structuur dat los stond van een specifieke natie of staat. De problemen van een samenleving konden met de universele wetenschappelijke benadering van de sociologie worden opgelost.

Er bestond zowel in Duitsland als in het westen veel wantrouwen ten opzichte van de sociologie. Ten eerste vanwege de exclusieve aanspraak op inzicht in en de oplossing van de problemen van modernisering; ten tweede omdat aan de vooravond van de grote Europese conflicten de bestudering van de samenleving buiten de nationale context om kon worden opgevat als landverraad.

Einde van de geesteswetenschap

De nadruk op de eigenheid van het volk ontaardde in oorlogszuchtig en racistisch denken en maakte Duitsland vatbaar voor het nazisme. De geesteswetenschappen en de daarmee verbonden noties van *Verstehen*, *Geist* en cultuur zijn hierdoor in diskrediet gebracht. Opkomst van marxistische, psychoanalytische en structuralistische benaderingen.

6. De hermeneutische traditie

Volgens de opvattingen van het zuivere empirisme was de geest een passieve ontvanger van data uit de werkelijkheid. Door de filosofische, cultuurhistorische en institutionele ontwikkelingen rond 1800 werd duidelijk dat de werkelijkheid zo complex was, dat op een of andere manier de vrije menselijke verbeeldingskracht een rol moest spelen bij de constructie, het begrijpelijk maken en het uitleggen van de werkelijkheid. Opkomst van verschillende vormen van *hermeneutiek*, het gebruik van verbeeldingskracht om de werkelijkheid uit te leggen, te interpreteren, of de studie van het proces van interpretatie. Lange tijd werd de hermeneutiek als kenmerkend voor de geesteswetenschappen opgevat.

I Idealistische hermeneutiek

Volgens de idealisten is de werkelijkheid een product van de geest (de menselijke geest of een tijdgeest); de werkelijkheid kan niet met behulp van objectieve waarnemingen, maar alleen met behulp van intuïtie begrepen worden. Hermeneutiek is voor idealisten het proces van doordringen tot de geest.

1. Friedrich Schleiermacher

- Volgens Schleiermacher wordt de werkelijkheid geproduceerd door een tijdgeest.
- Hij probeerde de werking van de tijdgeest te doorgronden, te ‘Verstehen’, met behulp van de hermeneutische cirkel: begrip van de afzonderlijke producten van de tijdgeest leidt tot begrip van de tijdgeest; dat begrip leidt op zijn beurt tot een beter begrip van zijn afzonderlijke producten; de interpretatie is nooit volledig: we worden heen en weer verwezen. Desondanks kunnen we in voortdurende wisselwerking de werking van de tijdgeest steeds beter doorgronden.
- *Verstehen* was volgens Schleiermacher niet in de eerste plaats intuïtief inleven in subjectieve bedoelingen van de individuele auteur, maar een objectief onderzoek dat zich richtte op de kenmerken van de tekst en zijn context om de werking van de tijdgeest te doorgronden.
- Verband met romantische notie van het genie. De individuele auteur is het instrument van zijn genie (genie is hier een ander woord voor tijdgeest). De interpreter herhaalt bewust het onbewuste scheppingsproces van het genie.

2. Wilhelm Dilthey

- Volgens Dilthey was de menselijke ervaring niet primair rationeel geconstrueerd zoals Kant had beschreven, maar ook door gevoel en willen bepaald. Dit betekende dat onze waarneming van de werkelijkheid in tweeën was opgedeeld. Er was volgens hem sprake van een *uiterlijke ervaring* en een *innerlijke ervaring*. Met uiterlijke ervaring bedoelde Dilthey een objectief beeld van de werkelijkheid buiten ons. Die kwam tot stand met behulp van het transcendentale subject van Kant; anders gezegd: door de samenwerking van ons verstand met onze zintuigen. Zulke objecten zijn het onderwerp van de natuurwetenschap. Zij zijn universeel (overal en altijd hetzelfde).
- Sommige objecten van de uiterlijke ervaring zoals kunst, handelingen, instituties, teksten enzovoorts zijn het product van de innerlijke ervaring van mensen, dat wil zeggen van hun wil en gevoel. Omdat innerlijke ervaring het product van persoonlijke gevoelens en willen is, is die niet universeel maar veranderlijk, niet overal en altijd hetzelfde. Het is de taak van de geesteswetenschappen om objecten van de uiterlijke ervaring te verbinden met een innerlijke

ervaring. Dit is wat Dilthey 'Verstehen' noemde.

· 'Verstehen' is niet een vorm van kennis of van inleven in de mentale wereld van een ander. Het is het herscheppen in je eigen ervaring van een innerlijke ervaring die past bij een uiterlijke ervaring. Bijvoorbeeld een schilderij met afbeelding van een huilend kind in verband brengen met je eigen innerlijke ervaring van verdriet.

· 'Verstehen' was volgens Dilthey niet volstrekt willekeurig: ten eerste omdat die ook gebaseerd is op een uiterlijke ervaring van het object en die was universeel; ten tweede omdat het mogelijk is om met anderen te spreken over je eigen innerlijke ervaring en betere van slechtere interpretaties te onderscheiden.

· Verschil met Schleiermacher: Dilthey beoogde niet het scheppingsproces zelf bewust te maken, maar de producten van de menselijke geest betekenis te verlenen, hij beoogde betekenis te herscheppen.

· Dilthey maakte op grond van zijn opvatting van 'Verstehen' een onderscheid tussen de natuur- en de geesteswetenschap.

– Natuurwetenschappen zijn *verklarende* wetenschappen. Verklaring is gebaseerd op het uiterlijk waarneembare, op zintuiglijke waarneming.

– Geesteswetenschappen zijn geen verklarende, maar *verstehende* wetenschappen. 'Verstehen' legt verbanden tussen uiterlijke en innerlijke ervaring.

· Met dit onderscheid speelde Dilthey in op de institutionele veranderingen in zijn tijd. Na het vertrek van de natuurwetenschappen uit de faculteit der filosofie in de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond de behoefte om de vakken die over bleven ook methodisch van de natuurwetenschappen te onderscheiden.

3. Hans-Georg Gadamer

· In zijn werk *Wahrheit und Methode* beschreef Gadamer het 'Verstehen' niet als een methode om door te dringen tot de oorspronkelijke betekenis van een kunstwerk of tekst of om betekenis te herscheppen, maar als een *ontologisch* proces: het verandert het *wezen* van zowel de interpreet als het geïnterpreteerde voortdurend; het maakt de mens tot wat die op elk moment is.

· Een interpreet denkt vanuit een achtergrond van uitgangspunten en vooroordelen: een *horizon* (een horizon bepaalt wat en tot hoe ver je kunt zien). Ook het geïnterpreteerde werk staat in een horizon, de geschiedenis van de effecten van opeenvolgende interpretaties (*Wirkungsgeschichte*). De kloof tussen de oorspronkelijke betekenis van het werk en de interpreet is onoverbrugbaar.

· Holistische theorie van interpretatie: interpretatie geschiedt vanuit een verborgen achtergrond van uitgangspunten en veronderstellingen. Praktisch en niet alleen theoretisch holisme (Quine) omdat volgens Gadamer de horizon niet alleen voor uitspraken, maar ook voor handelen een achtergrond vormt.

· Interpretatie is een versmelting van horizonten van de interpreet en het geïnterpreteerde. Zo verandert het subject (je laat je aanspreken door het werk, je leert bepaalde vooroordelen opzij te zetten) en voegt het subject aan het werk een nieuwe betekenis toe. Er is sprake van een soort dialoog tussen interpreet en het geïnterpreteerde: in het streven naar wederzijds begrip (versmelten van horizonten) worden beide 'gesprekspartners' veranderd. Verdubbeling van de hermeneutische cirkel: betekenis ontstaat niet alleen uit een onophoudelijke wisselwerking tussen deel en geheel, maar ook uit een onophoudelijke wisselwerking tussen interpreet en het

geïnterpreteerde.

·Het ‘Verstehen’ was volgens Gadamer subjectief, maar niet volstrekt willekeurig. Weliswaar ontbrak in de visie van Gadamer een objectieve uiterlijke ervaring als toets in de zin van Dilthey, maar de horizon van een interpreter werd gedeeld door anderen en het was mogelijk om zinvol over interpretaties te spreken en onderscheid te maken tussen betere en slechtere interpretaties.

·Consequenties van Gadamers positie: er is geen autonoom, universeel subject; er is geen oorspronkelijk kunstwerk met een blijvend authentieke betekenis; er zijn geen tijdloze criteria voor een goede (techniek van) interpretatie. Er is geen ‘waarheid’ in de zin van correspondentie met de werkelijkheid, er is alleen maar opzij zetten van oude vooroordelen en ‘onthulling’ van nieuwe.

II Neokantianisme

Ook volgens de neokantianen is de werkelijkheid een product van de geest; anders dan de idealisten probeerden zij niet om de werking van de geest intuïtief te doorgronden – zij zochten naar constructies waarmee de geest de werkelijkheid ordende. Evenals Kant gingen zij ervan uit dat de waarneming alleen begrijpelijk was met behulp van a priori constructies. Anders dan Kant was volgens hen de menselijke geest niet het werktuig van constructies, maar waren de constructies het werktuig van de geest.

1. Heinrich Rickert

·Rickert maakte een onderscheid tussen twee soorten van a priori constructies, van begripsvorming, waarmee de verbeeldingskracht de werkelijkheid ordende.

–De werkelijkheid kan worden beschouwd als uitdrukking van *algemene wetten*. Dit noemde hij de nomothetische benadering van de werkelijkheid. De werkelijkheid wordt zo opgevat als de universele, onveranderlijke natuur.

–De werkelijkheid wordt opgevat als uitdrukking van bijzondere, *singuliere waarden*. Dit noemde hij de idiografische benadering van de werkelijkheid. De werkelijkheid wordt zo opgevat als een verscheidenheid van cultuurproducten (cultuur opgevat als een geheel van historisch bepaalde normen, waarden en gebruiken).

·Anders dan Dilthey zag Rickert geen tegenstelling tussen een objectieve, verklarende wetenschap en een subjectieve, intuïtieve wetenschap met verschillende onderwerpen van onderzoek. Zowel de nomothetische, als de idiografische benadering deden volgens Rickert algemeen geldige, objectieve uitspraken over dezelfde werkelijkheid, alleen vanuit verschillende gezichtspunten en met behulp van verschillende constructies.

·Hermeneutiek ofwel ‘Verstehen’ was volgens Rickert niet het inleven in (Schleiermacher) of het herscheppen van (Dilthey) een innerlijke intuïtie, maar het verwijzen naar, identificeren van de waarden die in de werkelijkheid tot uitdrukking kwamen. Een idiografische benadering van de gebeurtenissen in 1789 in Frankrijk verwijst bijvoorbeeld naar de waarden ‘liberté, égalité et fraternité’ die toen tot uitdrukking kwamen.

·Een benadering die de werkelijkheid opvatte als uitdrukking van waarden, liep het gevaar van waardenrelativisme, het geloof dat waarden altijd plaats-, tijd- of cultuurgebonden zijn. Om dit probleem te ondervangen ontwierp Rickert een stelsel van transcendentale waarden, die onze waarneming van waarden mogelijk maken. Deze poging was niet overtuigend.

2. Ernst Cassirer

· Volgens Cassirer ordende de verbeeldingskracht de werkelijkheid met behulp van *symbolen*. Een symbool is een zintuiglijk waarneembare duiding (teken, figuur, object, woord) van een complexere, voor Cassirer ongreepbare werkelijkheid. Een symbool is een a priori constructie van de geest.

· Er zijn verschillende domeinen van symbolen (*symbolische vormen*): taal, mythe, kunst, religie en wetenschap. Elk van deze symbolische vormen maakt de betekenis van specifieke symbolen mogelijk en is een aparte wijze van *Weltverstehen*.

· Symbolen hebben verschillende functies: expressief (brengen tot uiting wat in de mens leeft); representatief (beelden concrete dingen uit); betekenend (constitueert een systeem van relaties).

· In primitieve symbolische vormen zoals mythen en religies zijn de symbolische functies niet onderscheiden. In de loop van de geschiedenis komen er functies bij en worden de functies steeds scherper van elkaar onderscheiden.

· De taak van de hermeneutiek is de duiding, de interpretatie van symbolen en van het 'Weltverstehen' dat in een bepaalde symbolische vorm wordt uitgedrukt.

3. Max Weber

· Weber gebruikte als socioloog de hermeneutiek om de complexe wereld van het menselijke handelen te begrijpen. De wereld van het menselijke handelen kon niet objectief worden beschreven omdat actoren zelf betekenis verlenen aan hun handelen.

· Weber keek niet naar de diepe bedoelingen van de actoren; hij was geen idealist, maar een neokantiaan: hij bedacht de *ideaaltype* als constructie om de complexe wereld van het menselijke handelen te ordenen.

· De ideaaltype is een constructie, een model van de onderzoeker. Een ideaaltype moet beschouwd worden als een meetlat om in een complexe, empirische situatie een mate van orde, een patroon aan te brengen. Voorbeeld: met behulp van de ideaaltype I van een goede student (creatief speculatievermogen, uitdrukkingsvermogen) scheidt men in een groep van studenten een rangorde 1, 2, 3, 4; met behulp van een de ideaaltype II van een goede student (sociale vaardigheden, spreekvaardigheden) scheidt men in dezelfde groep studenten een andere rangorde 3, 1, 2, 4.

· Als constructie van de onderzoeker is een ideaaltype gebaseerd op zijn of haar normen en waarden. Enerzijds moet de onderzoeker zich daar zo goed mogelijk van bewust zijn; die zo expliciet mogelijk maken en extreme vormen van betrokkenheid vermijden – wetenschap en politiek moesten bijvoorbeeld van Weber strikt gescheiden blijven. Anderzijds staat de waardebetrokkenheid van de onderzoeker de waardevrijheid van de wetenschap niet in de weg – de conclusies die voortvloeien uit de toepassing van de ideaaltype (de ordening die een ideaaltype scheidt) zijn controleerbaar, onbetwifelbaar en algemeen geldig.

III Anglo-Amerikaanse hermeneutiek

De Anglo-Amerikaanse hermeneutiek onderzoekt niet het ontstaan van betekenis door verbeeldingskracht of de a priori constructies waarmee de verbeeldingskracht de werkelijkheid ordent, maar het ontstaan van betekenis door het gebruik van taal in de praktijk: taalhandelingstheorie.

1. Ludwig Wittgenstein, Peter Winch

· Volgens Wittgenstein hangt de betekenis van een begrip af van hoe dat begrip gebruikt wordt; de regels die het juiste gebruik van een begrip vastleggen zijn ingebed in een bepaalde levensvorm.

· Winch maakte daarvan: onderzoek naar de betekenis van begrippen leidt tot conclusies over een levensvorm.

2. Quentin Skinner

· Een taaluiting heeft naast een beschrijvende betekenis (propositionele, locutionaire betekenis) ook een bedoeling, de *pointe* van een uitspraak (illocutionaire betekenis).

Bijvoorbeeld tijdens een diner heeft de vraag: ‘waar staat het zout’ de illocutionaire betekenis ‘mag ik het zout?’; de manier waarop we iets zeggen beïnvloedt de betekenis van een uitspraak: ‘ik ben aan het lezen’.

· Er bestaat ten aanzien van de *pointe* een onderscheid tussen een expliciete en een impliciete bedoeling. De impliciete bedoeling (de psychologie van een actor, *intention to do*) kan niet achterhaald worden, de expliciete bedoeling (*intention in doing*) wel (correcties op blz. 153f.).

· Bij het uitleggen van een tekst uit het verleden moet meer aandacht worden besteed aan het achterhalen van de *pointe*: wat wilde de auteur met zijn of haar tekst bereiken. Methode: plaatsen van de tekst in een context van andere teksten (van bijvoorbeeld minder bekende auteurs) -- vergelijken met elkaar. Tegen de achtergrond van die andere teksten wordt duidelijk wat de bedoeling van de auteur was (contextualistische methode). Bijvoorbeeld in hoeverre die vernieuwend of juist conformistisch was.

· Taaluitingen, ook wetenschappelijke taaluitingen zijn retorisches, dat wil zeggen zij zijn niet alleen beschrijvend, maar hebben ook de bedoeling om te overtuigen. Als we bijvoorbeeld zeggen dat een uitspraak wetenschappelijk is, zeggen we eigenlijk: ‘geloof me, wat ik zeg is waar’.

IV Bezwaren tegen ‘Verstehen’

– De oriëntatie op subjectieve betekenis levert geen andere uitleg op dan de waarden die de actor aan zijn of haar handelen toekent.

– Het probleem van de *dubbele hermeneutiek*. Een actor verleent niet alleen betekenis aan zijn of haar handelen; zijn of haar handelen is ook het gevolg van de betekenis die het handelen in het verleden is toegekend (een actor is niet alleen subject, maar ook object van betekenis).

7. Positivismen en structuralisme

Inleiding

· *Hermeneutici* beschouwen de werkelijkheid, met name cultuuruitingen in de werkelijkheid als product van de geest; cultuuruitingen zijn eenmalige, unieke fenomenen; om die te begrijpen kunnen mensen niet hun rationele vermogens, maar moeten zij hun verbeeldingskracht gebruiken (*Verstehen*). In de hermeneutiek ligt de nadruk op de rol van het subject. Deze benadering is een poging om de geesteswetenschappen een eigen fundament te geven.

· *Positivisten* vinden dat ook in de mens- en geesteswetenschappen van subjectieve betekenissen en eenmalige gebeurtenissen geabstraheerd moet worden. De mens- en geesteswetenschappen moeten op een natuurwetenschappelijke manier bedreven worden.

Voorafschaduwning van de idee van een eenheidswetenschap: alle objecten van menselijke kennis kunnen op dezelfde manier benaderd worden. Er is geen onderscheid tussen de natuur en de geesteswetenschappen.

·Positivisme is een grondhouding ten opzichte van de mens- en geesteswetenschappen: alleen objectieve, op waarneming gebaseerde kennis is onbetwifelbaar, c.q. wetenschappelijk. Voorzover fenomenen bestudeerd worden die niet op directe zintuiglijke waarneming berusten zoals religie, kunst, ethiek enzovoorts, zoeken positivisten naar objectieve gegevens – *structuren* – die buiten het subject staan en die de bestudeerde verschijnselen *mogelijk maken*. Positivisten benaderen mens- en geesteswetenschappelijke onderwerpen op een structuralistische manier.

·Structuren onttrekken zich aan de wil en soms ook aan het bewustzijn van het individu (dit is de reden dat structuralistische verklaringen dikwijls zo onwaarschijnlijk lijken).

Auguste Comte

·Comte was de grondlegger van het positivisme. Alleen empirische wetenschap, studie van de harde feiten, levert werkelijke kennis op. In deze zin positief: dus niet optimisme, maar als omgekeerde van een foto-negatief: de harde feiten.

·Wetenschap, ook de geesteswetenschap, is niet het zoeken naar het wezen van de dingen, maar het wetmatig ordenen van de waarneming: het inbedden van de *explanandum* (singulier verschijnsel) in de *explanans* (algemene wet en aanvangsvoorwaarden).

·**Wetten** waren volgens Comte de structuren die de maatschappelijke werkelijkheid konden verklaren. Het gebruik van het *covering law-model* in de geesteswetenschappen is een erfenis van Comte.

·Zulke kennis bouwde steeds verder op voorafgaande kennis en leidde dus tot vooruitgang.

Émile Durkheim

·Voorbeeld van een positivistische benadering in de sociologie.

·In tegenstelling tot Max Weber ging Durkheim er niet van uit dat individuele actoren zelf betekenis verlenen aan hun handelen. Het handelen werd bepaald door objectieve structuren: ‘**sociale feiten**’.

·Sociale feiten zijn waarneembare gegevens over de mens die niet het resultaat zijn van fysieke en biologische processen, maar ook niet van bewuste, individuele daden.

·Kenmerken van sociale feiten:

–ze zijn extern aan het individu. Hun betekenis wordt niet door de motieven, intenties of beslissingen van een individu, maar door de samenleving, door conventie, bepaald. Volgens Durkheim is er geen sprake van hypostasering: sociale feiten bestaan buiten elk individu afzonderlijk, niet buiten alle individuen gezamenlijk.

–ze hebben een zeker dwingend vermogen over het individu. Er staan sancties op het negeren van sociale feiten.

·*Institutie* is een ander woord voor een sociaal feit. Het geld, de taal, een godsdienst zijn voorbeelden van sociale feiten.

·Voorbeelden van Durkheims structuralisme:

–zelfmoord is niet het resultaat van een individuele beslissing; het zelfmoordcijfer blijkt afhankelijk te zijn van twee sociale variabelen (van sociale krachten): de mate van individuele integratie (tussen egoïsme en altruïsme) en de mate van sociale integratie (tussen fatalisme en

anomie).

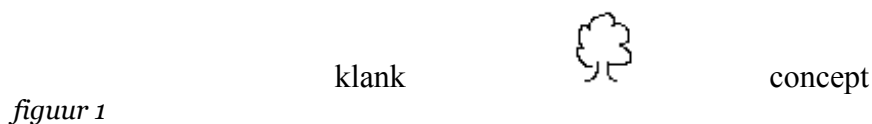
–de sociale functie van godsdienst bestaat niet uit het verzorgen van het heil van het individu, maar uit het handhaven van de sociale orde (studie naar de sociale orde en de godsdienst van de Australische aboriginals: de aanbedding van totemdieren reflecteert de onderscheiding van de clans die ermee verbonden zijn).

·In overeenstemming met de hermeneutici ging Durkheim ervan uit dat de maatschappij een realiteit sui generis, een eigensoortige realiteit, was, maar in tegenstelling tot de hermeneutici ging hij ervan uit dat de maatschappij een realiteit was die op een objectieve manier bestudeerd moest worden.

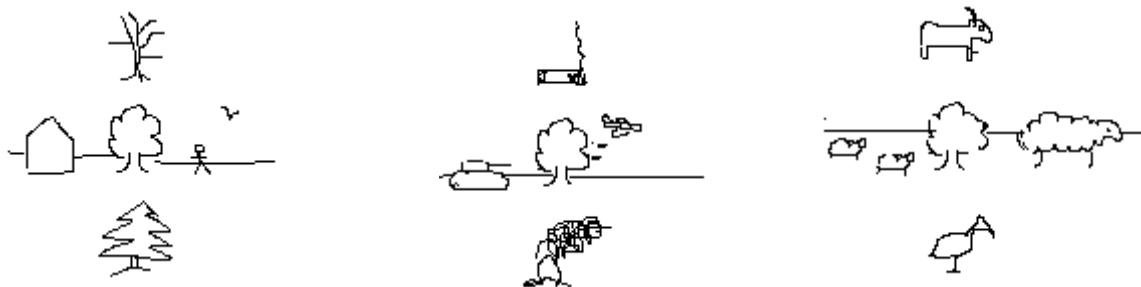
Ferdinand de Saussure

·De objectieve structuren die Saussure onderzocht zijn **taalsystemen**. De taalkunde moet zich richten op de structuur die een taal op een gegeven moment bepaalt (de *langue*) en niet op het individueel gebruik (de *parole*). De *parole* is het domein waarin het individuele bewustzijn opereert. Taalverandering ontstaat in het individueel taalgebruik en is geen onderwerp van taalkunde.

·De *langue* is een systeem van taaltekens. Zulke taaltekens hebben twee kanten: de betekenaar (*signifiant*, de klank verbonden aan het teken) en de betekende (*signifié*, het mentale begrip verbonden aan het teken) (fig. 1).

·Op enkele onomatopoeën na ('woef', 'kukeleku') ontleent het teken (zowel klank als concept) zijn betekenis niet aan een relatie met de werkelijkheid: verschillende talen gebruiken verschillende klanken voor hetzelfde concept ('boom', 'tree', 'arbre' 'shù'); niet alle talen hebben dezelfde concepten (het Nederlands kent geen verschil tussen een boom ('shù') en een zeer kleine boom (bonsai)). Het taalteken is arbitrair en ontleent zijn betekenis aan zijn plaats in het systeem van onderling afhankelijke tekens (fig. 2).

figuur 2: syntagmatische(horizontale) en associatieve (verticale) relaties

·Taal (*langue*) is een netwerk van zulke syntagmatische en associatieve relaties.

·De arbitrariteit van het taalteken verklaart de variatie in taalsystemen en de mogelijkheid van historische verandering van een taal: in het individuele gebruik (*parole*) worden andere relaties gelegd.

·Het teken ontleent zijn status aan de *langue*, niet aan de werkelijkheid; de taaltheorie van Saussure is verwant aan het betekenisholisme van Duhem, Quine en Kuhn: een uitspraak (bij

Saussure een teken) ontleent zijn betekenis niet aan de dingen zelf, maar aan de theorie waar die deel van uitmaakt.

Semiotiek

·De benadering van Saussure was zeer vruchtbaar. Opkomst van een algemene tekenleer (*semiologie, semiotiek*) Veel aspecten van het dagelijks leven (niet alleen van hoge kunst, maar ook van films, reclame enzovoorts) worden opgevat als uitdrukking van tekensystemen, van onderliggende structuren, van **culturele conventies**.

·Roland Barthes: je moet een tekst niet lezen als een product van een auteur met bedoelingen, maar als uitdrukking van een onbewust systeem van culturele conventies. Het teken in figuur 1 kan op één niveau staan voor ‘eikenboom’ en op een hoger niveau voor standvastigheid, kracht, traditie enzovoorts.

·De semiotiek breekt met het ‘Verstehen’ als methode, met de humanistische gedachte dat de mens oorsprong van betekenis is: leidt tot slogans als ‘de dood van het subject’, ‘de dood van de auteur’.

·De analyse van culturele conventies waarvan men niet bewust is, kan een maatschappijkritische of ontmaskerende functie hebben. Zo’n analyse wijst op onbewuste vooroordelen (mythologieën: stereotypen die bepaalde culturele gegevens voorstelt als natuurlijk).

Algemene opmerkingen over structuralisme

1. Vergelijking met Kant. Kant maakte geen onderscheid tussen natuurwetenschappelijke en geesteswetenschappelijke kennis. Alle kennis was mogelijk door de zuivere vormen en categorieën in de geest (het transcendentale subject). Voor structuralisten was de vraag hoe natuurwetenschappelijke kennis mogelijk was vanwege hun positivistisch uitgangspunt niet problematisch. Zij deelden enerzijds met de klassieke empiristen het standpunt dat natuurwetenschappelijk kennis van de werkelijkheid mogelijk was op grond van empirische waarneming. Zij zochten anderzijds voor subjectieve, niet-wetenschappelijke kennis wel naar dieperliggende structuren. Dit waren geen transcendentale structuren (Kant) of structuren die de geest had gemaakt (neokantianen), maar empirische structuren, sociale gegevenheden. Wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke vormen van denken worden zo asymmetrisch behandeld. Onder invloed van het werk van Kuhn zou getracht worden om ook wetenschappelijke vormen van denken vanuit sociale structuren te verklaren.

	klassieke emp.	Kant	structuralisten	Kuhn
objectieve kennis	waarneming	transcendentale structuren	waarneming	maatschappelijke structuren
subjectieve kennis	waarneming	transcendentale structuren	maatschappelijke structuren	maatschappelijke structuren

2. Structuralistische benaderingen kunnen worden opgevat als voorbeelden van een paradigma in de zin van Kuhn. Zij creëren een eigen onderwerp van onderzoek, een eigen ontologie (sociale feiten, ‘langue’, tekensystemen).

3. Structuralistische benaderingen waarbij de betekenis afgeleid wordt uit het geheel van een

structuur en niet aan de werkelijkheid zijn verwant aan het betekenisholisme van Duhem, Quine en Kuhn.

Problemen van een structuralistische benadering

1. Als van de bedoeling van de auteur wordt geabstraheerd, verdwijnt de notie van ‘de’ betekenis van een tekst.
2. Als een tekst niet één betekenis heeft, lijkt het aantal mogelijke betekenissen onbeperkt. Valt er een onderscheid te maken tussen een goede en een foute structuralistische analyse? Volgens Barthes zijn de culturele betekenissen die door een tekst kunnen worden uitgedrukt oneindig. Een structurele analyse is evenmin als een hermeneutische ooit af.
3. Structuralisten reduceren het menselijke handelen tot een bijverschijnsel van objectieve structuren. Maar ook hier speelt het probleem van de *dubbele hermeneutiek*. De structuren die op een gegeven moment het handelen sturen, zijn ooit zelf het product geweest van bewuste intenties. Bijvoorbeeld: de autoriteiten die de zelfmoordcijfers opstelden waarop Durkheim zijn onderzoek baseerde, zullen de opofferingsgezindheid van een soldaat hebben opgevat als een heldendaad, niet als een poging tot zelfdoding. We ontkomen niet aan een hermeneutische beschouwing.
4. Waar blijft de vrijheid van de mens als zijn handelen door structuren wordt bepaald (*structure-agency* debat)?
5. Als culturele en andere verschijnselen als product van onderliggende structuren worden opgevat, hoe moeten we dan het ontstaan en de historische verandering van structuren verklaren?

8. Kritische theorieën

Het structure-agency debat

· *Subjectivisten* (hermeneutici) geven verklaringen van de leefwereld van de mens in termen van vrije wil en vanuit een deelnemersperspectief; zij zoeken naar subjectieve betekenis; dit betekent dat de leefwereld van de mens verscheiden en veranderlijk, maar onbegrijpelijk is. Leidt in extreme gevallen tot relativisme: iedereen in zijn waarde laten, geen ruimte voor kritiek.

· *Objectivisten* (positivisten, structuralisten) geven verklaringen van de leefwereld van de mens in termen van externe dwang en vanuit een waarnemersperspectief; zij zoeken naar objectieve gegevens (structuren); dit betekent dat de leefwereld van de mens begrijpelijk, maar eenvormig en onveranderlijk is. Leidt in extreme gevallen tot fatalisme: de werkelijkheid is zoals die is door externe dwang en kan niet worden veranderd.

· *Kritische theorieën* willen de voordelen van subjectivisme en objectivisme combineren. Hierachter gaat een politiek programma schuil: zij willen objectieve kritiek kunnen leveren op maatschappelijke misstanden en werken aan verandering van die misstanden.

· Kenmerken van kritische theorieën:

- kritische theorieën gaan ervan uit dat de maatschappelijke werkelijkheid niet statisch is, maar dynamisch: zij plaatsen maatschappelijke verschijnselen in een historisch perspectief.
- zij wijzen maatschappelijke tegenstellingen aan en presenteren een toekomstvisie waarin die tegenstellingen opgelost zijn; zij zijn normatief.
- zij gaan ervan uit dat maatschappelijke tegenstellingen door een bewustwordingsproces (reflectie) zullen worden opgelost; zij hebben een emancipatoir streven.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

- Kritische theorieën vinden hun oorsprong in het werk van Hegel.
- Hegel ging ervan uit dat de werkelijkheid het product van 'geest' was, maar dat de geest zich aanvankelijk niet overal in de werkelijkheid herkende; de werkelijkheid is doortrokken van tegenstellingen tussen vormen van bewustzijn (subjectieve geest) en vormen van vervreemd bewustzijn (objectieve geest)
- Hegel ontwierp een dialectisch model volgens welke zulke tegenstellingen in de tijd werden opgelost. De geest in één van haar subjectieve gedaanten (these) herkent zichzelf aanvankelijk niet in haar objectieve gedaanten (antithese). Die worden als vreemd en beperkend ervaren. Soms herkennen concrete gedaanten van de geest elkaar als product van dezelfde geest. Tegenstellingen worden 'Aufgehoben' (in de drie betekenissen van bewaren, ontbinden en optillen) tot een nieuw en vrijer bewustzijn (synthese). In de loop van de geschiedenis zullen steeds meer concrete gedaanten van de geest elkaar als product van dezelfde geest herkennen. Schematisch: ik – ander > gezin; gezin – ander gezin > sociale klasse; klasse – andere klasse > samenleving; samenleving – absolute vorst > constitutionele monarchie; natie – andere natie > mensheid; mensheid – God > Absolute Geist.
- Op het hoogste niveau is de geest bevrijd uit de vervreemding in haar objectieve gedaanten.
- Hegels theorie is een voorbeeld van *dialectisch idealisme*. Het doel van de geschiedenis is bevrijding van het bewustzijn.

Karl Marx

- Volgens Marx was de leefwereld van de mens niet het product van de geest, maar van menselijke arbeid. Tegenstellingen ontstonden omdat degenen die arbeid verrichtten (subjectieve arbeid) niet over de middelen en producten van arbeid (objectieve arbeid) beschikten. Marx ontwierp een dialectisch model waarbij maatschappelijke tegenstellingen tussen de arbeidende klasse en de bezittende klasse opgelost werden. Voorbeeld van *dialectisch materialisme*.
- In de *antieke productieverhoudingen* hadden degenen die arbeid verrichtten (slaven) geen enkele zeggenschap over zichzelf, hun arbeid of de producten ervan. In de *feodale productieverhoudingen* hadden degenen die arbeid verrichtten (horigen) beschikking over hun lichaam. De bezittende klasse (aristocratie) had beschikking over de arbeid van de horigen en de producten ervan. In de *kapitalistische productieverhoudingen* hebben degenen die arbeid verrichtten (proletariaat) beschikking over hun lichaam en hun arbeid die zij verhuren. De bezittende klasse (bourgeoisie) beschikt over de producten van de arbeid van het proletariaat. In de *socialistische productieverhoudingen* zullen degenen die arbeid verrichtten zeggenschap hebben over zichzelf, hun arbeid en de producten ervan. Er zal een eind aan klassentegenstellingen en aan de geschiedenis komen.
- De wereld van de geest (de *bovenbouw*: eigen ideeën en ook de culturele, juridische, ideologische aspecten van een samenleving) was een weerspiegeling van de productieverhoudingen (*onderbouw*). De bezittende klasse formuleerde ideeën om uitbuiting te rechtvaardigen, de uitgebuite klasse om haar lijden te rationaliseren.
- De materialistische theorie van Marx leidde tot problemen: er vond na de revolutie in Rusland geen algemene socialistische revolutie van alle arbeiders plaats; integendeel: het fascisme kwam op. Er werd naar oplossingen voor dit probleem gezocht in versterkte nadruk

op de rol van het bewustzijn ten opzichte van de economische omstandigheden.

Walter Benjamin

· Benjamin verzette zich tegen het vulgair marxistisch standpunt dat kunst (de bovenbouw) niet meer dan een legitimatie is van de heersende productieverhoudingen. Kunst kan ook tot bewustwording, opheffing van maatschappelijke tegenstellingen en emancipatie leiden.

· In zijn werk *Het kunstwerk in het tijdperk van zijn mechanische reproduceerbaarheid* beschrijft hij hoe moderne reproductietechnieken het aura van het kunstwerk – d.w.z. het unieke en eenmalige ervan, de idee van ‘l’art pour l’art’ – hebben vernietigd.

· Dit is volgens Benjamin niet erg: 1) de romantische nadruk op het unieke en het eenmalige heeft het proletariaat vatbaar gemaakt voor het fascisme (bijvoorbeeld de nadruk op de unieke volksziel; de esthetisering van geweld); 2) verschillende reproductietechnieken zoals versnellen, vertragen, montage tonen aan dat de werkelijkheid niet vanzelfsprekend is: het kan ook anders – dit besef kan leiden tot schokeffecten die het proletariaat kritisch ten opzichte van de maatschappelijke werkelijkheid kan maken.

Theodor Adorno

· Volgens Adorno was maatschappelijke vooruitgang niet het gevolg van:

– het project van verlichting, de hoop om met behulp van de rede, de wetenschap en de technologie het lot van de mensheid te verbeteren: de rede is gereduceerd tot een instrumentalistische denkwijze (opvatting dat het doel de middelen heiligt); menselijke belangen zijn ondergeschikt geraakt aan economische overwegingen.

– het geloof van Marx in het proletariaat: de gebeurtenissen in Hitler-Duitsland en de Sovjet-Unie onder Stalin toonden aan dat het proletariaat niet in staat was zijn eigen belangen te herkennen.

· De enige hoop op *vooruitgang* schuilde volgens hem in *conservatieve*, elitaire ideeën ontleend aan de romantiek en het *Bildungs*-ideaal. Adorno wees op de *cultuurindustrie*. Hij was veel pessimistischer dan Benjamin over het vermogen van moderne technologie om het bewustzijn wakker te schudden. Door de herhaling van het bekende (bijvoorbeeld in de jazz: de herhaling van bekende thema’s) en de gedachteloze nadruk op amusement wordt het publiek juist verdoofd, de bestaande orde bevestigd en de misstanden ervan verdoezeld (= systeembevestiging, één van de ergste marxistische scheldwoorden). Kunst mocht niet populair, maar moest elitair, met andere woorden: serieus, ingewikkeld, complex, diep en dissonant zijn om de aandacht voor maatschappelijke tegenstellingen te wekken. Voorbeeld: 12-toons muziek van Schönberg: dissonantie verontrust de luisteraar; alle tonen hebben een gelijke waarde, er is geen dominante toon.

· Adorno’s opvatting is een ongemakkelijke combinatie van conservatieve en progressieve ideeën: in het belang van maatschappelijke vooruitgang moet kunst elitair, moeilijk, diep, uniek enzovoorts zijn.

· ‘Positivismusstreit’ met Popper: volgens Adorno was het niet alleen de taak van de sociale wetenschap om theoretische uitspraken, maar ook om de maatschappelijke werkelijkheid te bekritisseren en een radicaal alternatief te presenteren.

· Adorno negeerde de rol die pop(ulaire!)muziek speelde bij de opkomst van de protestbeweging in de zestiger jaren.

Jürgen Habermas

- Habermas kwam tot de conclusie dat het dialectische model had gefaald als kritische theorie:
 - het dialectische schema van these, antithese en synthese was filosofisch gesproken te simpel om maatschappelijke tegenstellingen te beschrijven;
 - het was niet in staat geweest om de aard van maatschappelijke tegenstellingen juist te beoordelen;
 - het was niet in staat geweest sociale bewegingen die werkelijk maatschappelijke verandering voltrokken, te identificeren en te ondersteunen.
- Hij ontwikkelde een kritische theorie niet op grond van dialectiek, maar op grond van een theorie over hoe mensen hun handelen op elkaar afstemmen (handelen breed opgevat: daden, maar ook vormen van denken en communiceren).
- Hij onderscheidde twee manieren waarop mensen hun handelen op elkaar afstemmen:
 - *communicatief*: gericht op wederzijds begrip; het model voor dit soort handelen is de dialoog; de coördinatie van het handelen vindt plaats op grond van religieuze overtuiging of rationele consensus; communicatief handelen kan slechts plaatsvinden tegen de achtergrond van een gedeelde *leefwereld* (verband met Gadamer's idee van een 'horizon');
 - *strategisch*: gericht op het bereiken van eigen doelen; het model voor dit soort handelen is de markt: elk van de betrokkenen is uit op eigen gewin; de coördinatie van het handelen vindt plaats op grond van anonieme, economische wetmatigheden (*stysteemmechanismen*).
- In de loop van de geschiedenis was de leefwereld door systeemmechanismen 'gekolonialiseerd': strategisch handelen had de overhand gekregen. Mensen moesten zich weer van hun gedeelde leefwereld bewust worden en terugkeren tot vormen van communicatief handelen.
- Met zijn *theorie van het communicatieve handelen* was Habermas in staat om het proces van rationalisering vrij te pleiten van Adorno's beschuldiging dat het tot beperking van de maatschappelijke vrijheid had geleid – niet het proces van rationalisering als zodanig (dat was op zich communicatief), maar de kolonialisering van de leefwereld door systeemmechanismen was daarvoor verantwoordelijk.

Pierre Bourdieu

- Ook Bourdieu kwam tot de conclusie dat het dialectische model had gefaald als kritische theorie. Hij ontwikkelde een kritische theorie op grond van de interactie tussen 'habitus' en 'veld'.
- Het handelen van mensen wordt niet gestuurd door bewuste mentale toestanden (subjectivisme) of abstracte, theoretische structuren (objectivisme), maar door een half-bewust stelsel van aangeleerde waarden en neigingen (*habitus*). Een habitus is *niet bewust* en *niet extern*.
- Het handelen van mensen speelt zich af in verschillende maatschappelijke domeinen of *velden* zoals wetenschap, economie, religie en kunst. Elk veld heeft zijn eigen logica, principes en goederen die het object van concurrentie zijn (*symbolisch kapitaal*).
- Velden onderscheiden zich enerzijds van structuren (bijvoorbeeld van Kuhns paradigma's):
 - het ontstaan en de verandering van velden zijn het gevolg van menselijk handelen (de voortdurende concurrentie om symbolisch kapitaal);
 - velden veranderen voortdurend: er is sprake van een 'permanente revolutie' in plaats van incidentele revoluties gevolgd door perioden van stilstand.

·Het handelen binnen een veld is anderzijds onderscheiden van bewust handelen omdat de concurrentie om symbolisch kapitaal niet een kwestie van bewuste calculatie is, maar door habitus gestuurd wordt.

·Implicaties van Bourdieus cultuursociologie:

–reactie tegen de marxistische neiging om cultuur als uitdrukking van economische belangen te zien, ofwel alle velden te verklaren in termen van de principes van het economische veld;

–levert kritiek op het Bildungsideaal: Bildung is niet belangeloos, maar een vorm van symbolisch kapitaal waarmee de hogere klassen zich van de lagere onderscheiden. In tegenstelling tot de opvatting van Adorno, houdt elitecultuur maatschappelijke ongelijkheid in stand. Bourdieu ontmaskert Bildung als een ideologie. Let op: het habitus begrip houdt in dat de handelwijze van de hogere klassen geen *bewust* complot tegen de lagere klassen is;

·Bourdieu's doel is emancipatie door bewustwording: mensen moeten trachten de habitus die binnen de verschillende velden hun handelen bepaalt expliciet te maken; adequate kennis is 'reflexief', dat wil zeggen bewust van zijn oorsprong (NB ook wetenschappelijk onderzoek berust op een habitus).

Bezwaren tegen en gevaren van kritische theorieën

1. Kritische theorieën opereren op grond van een model van de geschiedenis; alles moet vanuit dit model bekeken worden.

2. Ze hebben weinig oog voor de verrassende complexiteit van de geschiedenis en de verschillen tussen mensen.

3. Weinig oog voor de wandaden van links: genocide van Stalin, Mao, Pol Pot, bewondering voor terrorisme, oplopen van een enorme staatsschuld; tegenwoordig zwaait de slinger weer terug.

9. Postmodernisme

·Plaats van het postmodernisme in de wetenschapsfilosofische ontwikkeling: het postmodernisme verwerpt subjectivisme (de gedachte dat er een autonoom, zinverlenend subject is), objectivisme (de gedachte dat er objectieve structuren bestaan) en kritische theorieën (de gedachte dat vooruitgang, verandering en bevrijding mogelijk is).

·Het postmodernisme gaat ervan uit dat er geen diepere zin of objectieve waarheid is – dus: geen hoge kunst (geen 'Bildung'), geen objectieve wetenschap en geen vooruitgang. Alles is een spel, relatief. Het is een eclectische (citeert uit een grote verscheidenheid van tradities zonder een poging te ondernemen om een nieuwe synthese te creëren), ironische, ontmythologiserende (verwerpt het Bildungsideaal, het onderscheid tussen hoge en lage cultuur en het literaire canon), relativistische (elke cultuur heeft een eigen waarde, geschiedenis is discontinu), apolitieke (actie is zinloos omdat vooruitgang uitgesloten is) stroming.

·Factoren die hebben bijgedragen aan de opkomst van het postmodernisme:

–de moderne consumptiemaatschappij: een zorgeloze wereld waarin niet overleving en strijd, maar vermaak centraal staat.

–het failliet van het communisme: het streven naar vooruitgang en bevrijding leidt alleen maar tot onderdrukking.

–dekolonisatie: nadruk op culturele verscheidenheid.

–opkomst van nieuwe vormen van nationalisme: nationale eigenheid wordt belangrijker

gevonden dan universele waarden.

Michel Foucault

·Foucault kan worden opgevat als een postmoderne wetenschapsfilosoof: de mens is het product van cultureel bepaalde stelsels ('épistémè'); de rationele wetenschap is slechts één opvatting van wetenschap onder meerdere, namelijk die, die kenmerkend was voor het moderne épistémè; de geschiedenis is een discontinue opeenvolging van incommensurabele épistémès.

Richard Rorty

·Rorty verwerpt de opvatting van de menselijke geest als een spiegel van de wereld en de daarmee verbonden gedachte dat kennis bestaat uit correcte mentale afbeeldingen van de objectieve buitenwereld.

·Rorty ontleent aan Quine de gedachte dat kennis, ook natuurwetenschappelijke kennis, geen 'plaatje' van een objectieve buitenwereld, maar door een geheel van uitspraken (theorie) gekleurd is.

·Buiten de theorie van een groep is er geen ahistorische, niet-menselijke, objectieve, natuurlijke fundering van kennis. Dit betekent dat de traditionele tegenstellingen in de filosofie zoals die tussen subject en object, waar en onwaar, geest en materie, analytisch en synthetisch, geestes- en natuurwetenschap niet vastliggen, maar toevallig en veranderlijk zijn.

·Waarheid is, wat bruikbaar is voor de gemeenschap. Er is geen objectiviteit, alleen maar solidariteit. Rorty noemt zichzelf een pragmatist.

·Filosofie moet de zoektocht naar objectieve waarheid opgeven en streven naar begrip van de ander. De positie van Rorty houdt in dat wederzijds begrip niet mogelijk is op grond van een gedeelde rationaliteit of iets dergelijks. De enige weg is om vanuit je eigen traditie te beginnen en die op te rekken om de positie van de andere in te sluiten in je eigen web van uitspraken. In de woorden van Rorty: '[f]or pragmatists, the desire for objectivity is not the desire to escape the limitations of one's community, but simply the desire [...] to extend the reference of 'us' as far as we can'.

·De taak van wederzijds begrip die Rorty aan de filosofie stelt, is een vorm van hermeneutiek. Zijn opvatting van hermeneutiek is ontleend aan Gadamer en Kuhn: hermeneutiek is een gesprek vanuit je eigen 'horizon' (Gadamer) tussen incommensurabele tradities (Kuhn).

·Het doel van Rorty's hermeneutiek is vorming (*edification*): een beter mens worden door andere mensen en tradities beter te begrijpen in een opbouwend gesprek (*edifying conversation*).

·Rorty's notie van 'edification' lijkt op Humboldts notie van 'Bildung': beide noties verkondigen het ideaal van 'een beter mens worden'. Humboldts notie van Bildung rustte echter nog op een fundamenteel onderscheid tussen natuur en geest. Het verschaffen van 'Bildung' zag hij als de voornaamste taak van de geesteswetenschappen. De natuurwetenschappen bestudeerden daarentegen op een objectieve manier de levenloze natuur. Zoals gezegd, verwierp Rorty zulke onderscheidingen: het onderscheid tussen de natuur- en de geesteswetenschap is toevallig en veranderlijk en berust niet op een onwrikbaar fundament, maar op wat een bepaalde gemeenschap op een bepaald moment bruikbaar acht.

Jacques Derrida

- Derrida radicaliseerde de opvattingen van Saussure.
- Volgens Saussure ontleent een teken zijn betekenis niet aan een relatie met de werkelijkheid, maar in oppositie tot andere tekens (zie fig. 2). Volgens Saussure is die relatie statisch: gegeven in de structuur van de 'langue' op één moment.
- Volgens Derrida is er op één moment niet alleen sprake van één stel opposities, van wat hij 'différance' noemt, maar ook van 'différance' (opschorting): elk teken draagt tegelijkertijd de sporen van andere opposities met zich mee.
- Derrida breekt met de veronderstelling dat er een ideale interpretatie van een tekst is; interpretatie is een geval van machtsuitoefening van de interpretator die: aangeeft welke opposities gelden (bijvoorbeeld: 'persoon' interpreteren binnen de oppositie van man/vrouw, subject/object, blank/zwart of jong/oud) ; en de polen van de betreffende oppositie hiërarchisch waardeert.
- *Deconstructie* is een strategie om de onhoudbaarheid van vaststaande opposities aan te tonen (destructie) en om andere impliciete hiërarchieën in een tekst expliciet te maken (constructie). Derrida is niet bewogen door de hoop op bevrijding (c.q. vooruitgang, verbetering): het denken kan niet zonder opposities. De enige hoop is die expliciet te maken en verder te fragmenteren, zodat niet één systeem van tegenstellingen dominant wordt.
- Consequenties:
 - De auteur is niet de oorsprong van betekenisverlening (dood van de auteur). Teksten ontlenen hun betekenis aan een samenspel tussen 'différance' en 'différance'.
 - Een tekst kan niet uit een reële (geografische en historische) context verklaard worden: 'il n'y a pas de hors-texte'. Teksten en tekens verwijzen uitsluitend naar een hele reeks opposities in andere teksten (intertekstualiteit).
 - Het werk van Derrida is een inspiratiebron voor *cultural studies*: onderzoek naar de rol die representaties spelen in het uitoefenen en verbergen van macht.

Jean-François Lyotard

- De postmoderne toestand houdt volgens Lyotard in het einde van de 'grote verhalen', *metadiscours*. Een metadiscours is een stelsel van uitspraken dat van boven af het nut van wetenschap aangeeft.
- In het verleden zijn er twee belangrijke metadiscours geweest:
 - het verhaal van de Verlichting: kennis is gebaseerd op objectieve rede en draagt bij aan de vooruitgang en emancipatie van de gehele mensheid. Twee varianten van dit verhaal: een liberale en een marxistische variant.
 - het 'Bildungs'-verhaal: kennis is gebaseerd op een subjectieve geest en draagt bij aan de spirituele en morele ontwikkeling van individuele volken.
- Deze twee verhalen hebben hun gezag verloren. Het 'Bildungs'-verhaal door de Shoah, het marxistisch verhaal door de Gulag en het liberale verhaal door kolonialisme, excessen van de vrije markt en milieuvervuiling.
- Radicaler nog dan het gezagsverlies: de idee dat wetenschap gerechtvaardigd *kan* worden door een metadiscours is door de opkomst van de moderne technologie onmogelijk gemaakt. Technologische ontwikkelingen hebben geleid tot specialisatie en de fragmentatie van kennis. Die fragmenten kunnen verhandeld worden. Kennis gaat deel uitmaken van allerlei maatschappelijke, economische, politieke processen die gestuurd worden door particuliere

‘verhalen’. In de plaats van de grote verhalen zijn talloze lokale verhalen gekomen.
·De taak van de filosofie in het postmoderne tijdperk is het accepteren (verandering, verbetering is niet mogelijk) en expliciet maken van de vervlechting van wetenschappelijke, maatschappelijke, economische en politieke belangen.

Postmoderne geschiedschrijving

- Volgens postmoderne filosofen is toegang tot het verleden onmogelijk: er is geen oorspronkelijk verleden waarnaar het geschiedverhaal (de representatie) verwijst, of die de historicus moet of kan reconstrueren.
- Geschiedschrijving is slechts een verzameling van teksten (dat is: bronnen, archiefstukken evenals geschiedwerken) die naar elkaar verwijzen: ‘il n’y a pas de hors-texte’. Het verleden is niets anders dan een kunstmatig geconstrueerde tekst. Voorbeeld: de verhalen die wij horen over de Tweede Wereldoorlog en de jaren zestig: er is een soort standaardverhaal ontstaan, maar er zijn veel verhalen die wij niet horen, of die vergeten zijn.
- Deze opvatting leidt tot:
 - Aandacht voor de conventies en gewoonten waar geschiedverhalen vanuit gaan. Volgens Hayden White impliceert de structuur van een geschiedverhaal een bepaald verklaringsmodel en een bepaalde politieke ideologie (roman structuur – idiografische verklaring – anarchistische ideologie; komedie – organicistische – conservatief; tragedie – mechanistisch – radicaal; satire – contextualistisch – liberaal).
 - Opgeven van het streven om het verleden precies te reconstrueren zoals het was. Geschiedschrijving gaat meer op fictie lijken. Volgens Simon Schama moet de historicus de lezer duidelijk maken dat het verleden complex, amorf en ontoegankelijk en dat geschiedschrijving onherroepelijk beperkt is door de vooroordelen van de historicus/verteller. Met dat doel voor ogen schrijft hij bewust onsamenhangende verhalen.
- De constatering van postmoderne wetenschapsfilosofen dat historici slechts verhalen schrijven, is geen rechtvaardiging voor historici om dan maar verhalen te verzinnen: een constatering gedaan in de context van onderzoek naar de uitspraken van historici (in de ‘context of justification’) kan niet dienen als instructie voor historisch onderzoek (voor de ‘context of discovery’).

Feministische wetenschapsfilosofie

1. Vroege vormen van feministische wetenschapsfilosofie (1970-’80)

- Deze wetenschapsfilosofen wilden vormen van mannelijke onderdrukking *in* de wetenschap ontmaskeren en strenden voor gelijkwaardigheid. Hun onderzoek richtte zich op: de herontdekking van het werk van vergeten vrouwelijke wetenschappers; de publicatie van specifiek onderzoek over vrouwen en vrouwelijke aangelegenheden dat genegeerd of verdonkeremaand was; en de manieren waarop wetenschappelijke kennis gebruikt is om vrouwen te onderdrukken (bijvoorbeeld: de zaadcel wordt voorgesteld als actief, de eikel als passief).
- Deze wetenschapsfilosofen streefden naar een herstel van traditionele vormen van wetenschappelijke objectiviteit.
- Beperkingen van deze benaderingen:
 - zij veronderstellen onderdrukking in plaats van te onderzoeken hoe die onderdrukking tot stand komt en neigen daarom naar vormen van slachtofferdenken.

–onderdrukking wordt voorgesteld als incidenteel en toevallig in plaats van inherent aan de wetenschap.

2. Hedendaagse vormen van feministische wetenschapsfilosofie

·Deze wetenschapsfilosofen benadrukken de invloed van *gender*. Gender is geen biologisch gegeven, maar een sociale, culturele notie die de betekenis omvat die geslachtsverschillen gekregen hebben. Zij gaan ervan uit dat traditionele wetenschap zelf en haar opvattingen over objectiviteit door gender bepaald, namelijk mannelijk en onderdrukkend zijn. Strijd voor gelijkwaardigheid zou opname in een systeem betekenen dat ontworpen was om hen te onderdrukken.

·Volgens sommigen van hen is deze mannelijke wetenschap ontstaan omdat verzorgend werk (reproductie en verzorging van kinderen, huishoudelijk werk) aan vrouwen is overgelaten c.q. opgedrongen. Dit heeft twee gevolgen. 1) Als kinderen alleen door vrouwen worden verzorgd, zullen jongens zich niet volledig met degene die hen verzorgt kunnen identificeren. Hun identiteit komt tot stand doordat zij datgene wat zij als vreemd en anders ervaren, onderdrukken. Deze houding komt in alles wat zij doen, dus ook in hun cultuur en wetenschap, tot uiting. 2) Als alleen vrouwen huishoudelijke en praktische taken verrichten, worden mannen afgezonderd in een wereld van abstracte concepten.

·De consequentie van deze scheve taakverdeling is een onvolkomen, mannelijke wetenschap waarin onder andere: subjectiviteit ondergewaardeerd wordt ten opzichte van objectiviteit; een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen rede en gevoel; reductionisme, eenvoud en rechtlijnigheid verkozen worden boven holisme en complexiteit; en doodsvrachting in plaats van voortplanting als typerend voor de mens geldt. Anderzijds worden activiteiten en belangen van vrouwen als ‘natuurlijk’, met andere woorden als ‘niet-menselijk’, ‘dierlijk’ voorgesteld.

·Deze wetenschapsfilosofen streven naar een meer volkomen en objectieve, vrouwelijke vorm van wetenschap waarin de tegenstellingen tussen subject en object, gevoel en rede, complexiteit en eenvoud enzovoorts dialectisch worden opgeheven.

·Deze wetenschapsfilosofen bouwen voort op ideeën van postmodernisten (ook wetenschap is een ‘verhaal’) en van Duhem, Quine en Kuhn (wetenschap is niet objectief, maar een sociale activiteit die de belangen en opvattingen van een specifieke groep wetenschappers, die bepaalde opvattingen over gender c.q. een theorie reflecteert).

·Beperkingen van deze benadering

–verwetenschappelijking van feministisch onderzoek naar representaties enzovoorts leidt af van maatschappelijke onderdrukking

–waarom is de traditionele wetenschap door gender en niet bijvoorbeeld door klasse, ras, of etniciteit bepaald?

–als de wetenschapsfilosofische uitgangspunten van Duhem, Quine, Kuhn en de postmodernisten worden aanvaard, hoe is het dan mogelijk dat één vorm van wetenschap (de mannelijke) als onjuist wordt bekritiseerd? Antwoord van Harding: het gaat niet om ‘correct’ maar om ‘praktisch nut’ – met name: emancipatie; Anderen: het gaat om het creëren van een eigen paradigma, dat wil zeggen van een nieuwe consensus onder alle wetenschappers over normen, methoden en doelstellingen van onderzoek.

10. Geesteswetenschappen: het bedrijf

·Aanvankelijk vond hoger onderwijs plaats rond een leraar die leerlingen om zich heen

verzamelde. Bijvoorbeeld de klassieke filosofische scholen van Plato, Aristoteles en Epicurus.

·In de Middeleeuwen werd het *onderwijs* grootschaliger en minder geconcentreerd rond één persoon. In deze tijd ontstonden de eerste universiteiten als centra voor onderwijs. Het doel was om een elite bekend te maken met de gevestigde canon van geniale werken uit het verleden. *Onderzoek* werd in academies door amateurs verricht.

·In de negentiende eeuw volgde de introductie van de Von Humboldt universiteit en de opkomst van het Bildungsideaal. Het Von Humboldt-systeem werd gekenmerkt door de eenheid van *onderwijs* en *onderzoek* en de notie van zuiver wetenschappelijk onderzoek: praktische toepassingen zijn afgeleid van en minder belangrijk dan fundamenteel onderzoek.

·Het Von Humboldt-systeem werd in Amerika geradicaliseerd: daar werd een scherp onderscheid gemaakt tussen de bacheloropleiding gericht op een brede academische vorming en de mastersopleiding gericht op onderzoek.

·Aan het einde van de twintigste eeuw voltrok zich een erosie van gevestigde disciplines (dat wil zeggen: van vakgebieden gekenmerkt door een eigen canon van inzichten, methoden en resultaten).

–Enerzijds: schaalvergroting. Universiteiten gingen in multidisciplinaire verbanden samenwerken met het bedrijfsleven (derde geldstroom) om praktische, maatschappelijke problemen op te lossen (herwaardering van praktisch ten opzichte van fundamenteel onderzoek).

–Anderzijds: schaalverkleining. Onder invloed van het postmodernisme werden disciplinaire canons gefragmenteerd. Opkomst van gespecialiseerde ‘kundes’ (praktisch georiënteerde terreinen van kennis) en ‘studies’ (jonge terreinen van kennis die nog niet de status van een gevestigde discipline bereikt hebben).

·De opkomst van het internet leidt tot de vraag of de toekomstige universiteit een virtuele universiteit zal zijn. Dat lijkt vooralsnog onwaarschijnlijk:

–Het probleem van objectiviteit. Het internet presenteert zich als een onbegrensde, niet-hiërarchische verzameling informatie, maar is in werkelijkheid geen inhoud- en contextneutraal instrument: het web is onderverdeeld in ‘regio’s’ waartussen weinig of geen communicatie plaatsvindt; zoekmachines bereiken slechts een beperkt deel van het web; de selectie die zoekmachines presenteren is niet representatief: commerciële sites zijn oververtegenwoordigd.

–Het probleem van context. Informatie wordt alleen binnen theoretische (Quine) en sociale (Kuhn) kaders tot wetenschappelijke kennis.